

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการเฝ้าระวังทางวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในชุมชนจากผลกระทบทางวัฒนธรรมจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนโดยใช้การวิจัยเชิงผสมผสาน (Mixed Method Research) ซึ่งอาศัยพื้นฐานจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นเหตุผลสนับสนุนการเชื่อมโยงตัวแปรในการสร้างโมเดล โดยใช้วิธีการเริ่มต้นจากตัวแปรตาม (Backward Formulation) คือ วัฒนธรรมชุมชนจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ย้อนกลับไปยังตัวแปรที่เป็นสาเหตุตามลำดับการเกิด (Antecedent Variables) ที่ละตัวแปร ผู้วิจัยจึงแบ่งการนำเสนอเนื้อหาสาระเป็น 5 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

1. ความหมายของวัฒนธรรม
2. ความสำคัญของวัฒนธรรม
3. ประเภทของวัฒนธรรม
4. การถ่ายทอดและการรับวัฒนธรรม
5. สาเหตุการเกิดวัฒนธรรม

ตอนที่ 2 แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมปัจจัยที่ส่งผลต่อผลกระทบทางวัฒนธรรมจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

1. แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
2. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
3. ผลกระทบทางวัฒนธรรมจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
4. แนวคิดเกี่ยวกับการเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม

ตอนที่ 3 วิธีการวิจัยเชิงผสมผสาน (Mixed Research)

ตอนที่ 4 โมเดลสมการโครงสร้าง (Structural Equation Modeling)

ตอนที่ 5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการเฝ้าระวังทางวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนในชุมชนจากผลกระทบทางวัฒนธรรมจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนด้วยเทคนิคการประสมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์ (Appreciation Influence Control: AIC)

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

ระยะแรกมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีลักษณะคล้ายครอบครัวขนาดใหญ่ เมื่อคนกลุ่มเล็กอาศัยอยู่ด้วยกัน ก็สามารถเข้าใจกัน และประพฤติปฏิบัติต่อกันได้ โดยไม่มีความขัดแย้งเท่าใดนัก เมื่อสังคมมีขนาดใหญ่ขึ้น มีคนหลายครอบครัวอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน การใช้วิถีชีวิตอาจแตกต่างกันบ้าง ความคิดความอ่านอาจไม่สอดคล้องกัน และปัญหาเรื่องความขัดแย้งคงจะตามมา ฉะนั้น เมื่อสังคมมีขนาดใหญ่ขึ้นก็จำเป็นต้องมีระบบและระเบียบมากขึ้น ต้องมีการตกลงกันว่า อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ข้อตกลงต่าง ๆ เกี่ยวกับวิถีชีวิต เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับความคิดความเชื่อซึ่งอาจเรียกรวม ๆ ว่า วัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นในสังคมมนุษย์

นอกจากนี้การเกิดวัฒนธรรมยังสามารถอธิบายได้จากความต้องการของมนุษย์และสัตว์ ความต้องการของมนุษย์มีอยู่หลายระดับระดับแรก คือ ความต้องการขั้นมูลฐานทางชีววิทยาระดับที่สอง คือ ความต้องการขั้นที่สองซึ่งเกิดขึ้นเมื่อความต้องการขั้นแรกได้รับการตอบสนองแล้ว และเป็นความต้องการอย่างอื่นนอกเหนือจากความต้องการทางชีววิทยา อาจเรียกได้ว่าเป็นความต้องการทางสังคม การตอบสนองความต้องการขั้นที่สองหรือความต้องการทางสังคม คือ ต้นเหตุของการเกิดวัฒนธรรมและเมื่อเกิดวัฒนธรรมแล้ว ความต้องการอื่น ๆ ก็อาจเกิดขึ้นตามมาอีก วิธีการทวนมาเลี้ยงชีพ ถือเป็นการตอบสนองความต้องการที่อยู่เหนือความอยู่รอด และวิธีการผลิตเพื่อยังชีพก็นับเป็นรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งมนุษย์แต่ละเผ่าพันธุ์อาจคิดขึ้นมาตามสภาพแวดล้อมของตัว ความต้องการที่เกิดขึ้นหลังจากมีวัฒนธรรมแล้ว คือ ความต้องการความสะดวกสบาย ความหรูหรา และเป็นเหตุให้มนุษย์ในบางสังคมพยายามคิดประดิษฐ์ปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ให้สะดวกสบายกว่าเดิมและมีผลทำให้สังคมเจริญขึ้น ความเจริญทางเทคโนโลยีเกิดขึ้นได้เมื่อความต้องการทางชีววิทยาได้รับการตอบสนองแล้ว และมีการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาด้วย

มนุษย์และสัตว์มีความต้องการขั้นมูลฐานหรือความต้องการทางชีววิทยา การตอบสนองความต้องการขั้นมูลฐานเป็นสิ่งที่มนุษย์และสัตว์กระทำกัน เช่น เมื่อมีความต้องการอาหารและเกิดความหิว มนุษย์และสัตว์จะตอบสนองความต้องการด้วยการหาอาหารมากิน หรือเมื่อต้องการที่อยู่อาศัยมนุษย์และสัตว์จะหาถ้ำหรือสร้างรังทำที่อาศัย การตอบสนองความต้องการขั้นมูลฐานหรือความต้องการทางชีววิทยานี้ มนุษย์และสัตว์กระทำได้ตามสัญชาตญาณและกิจกรรมที่ทำ เพื่อตอบสนองความต้องการทางชีววิทยานี้ไม่ถือว่าเป็นวัฒนธรรม เพราะเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและเป็นกิจกรรมสากลเหมือนกันคล้ายกันในทุกสังคม เมื่อเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติตามสัญชาตญาณก็หมายความว่า พฤติกรรมเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากการเรียนรู้ รวมความว่ามนุษย์และสัตว์มีความต้องการขั้นมูลฐานทางชีววิทยาและการตอบสนองความต้องการทางชีววิทยาซึ่งมนุษย์และสัตว์กระทำตามสัญชาตญาณและตามธรรมชาตินี้ไม่ถือว่าเป็นวัฒนธรรม

แต่มนุษย์ต่างจากสัตว์เพราะมีพฤติกรรมอีกชุดหนึ่งซึ่งเป็นวัฒนธรรมและมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นต่อไป เป็นพฤติกรรมที่ปฏิบัติจากการเรียนรู้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2543, หน้า 23)

ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของผู้คนและโครงสร้างทางสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการประพฤติปฏิบัติที่สำคัญ เป็นเสมือนระบบของสัญลักษณ์ และความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้น ขึ้นอยู่ว่าเราจะใช้แนวคิด ทฤษฎีที่แตกต่างกันอย่างไร รวมไปถึงเกณฑ์ที่ใช้ในการประเมินการประพฤติและการปฏิบัติที่แตกต่างกัน โดยวัฒนธรรมอาจแสดงออกได้หลายรูปแบบทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ

ความหมายของวัฒนธรรม

อมรา พงศาพิชญ์ (2543, หน้า 25) ได้ให้ความหมายวัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรม และ/ หรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้น วัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมมนุษย์สร้างขึ้นมิใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ

วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันในสังคมเดียวกันทำความตกลงกันว่าจะยึดระบบไหนดี พฤติกรรมใดบ้างที่จะถือเป็นพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและมีความหมายอย่างไร แนวความคิดใดจึงเหมาะสม ข้อตกลงเหล่านี้ คือ การกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เพื่อว่าสมาชิกของสังคมจะได้เข้าใจตรงกันและยึดระบบเดียวกัน หรืออีกนัยหนึ่ง เราอาจเรียกระบบที่สมาชิกในสังคมได้ตกลงในความหมายแล้วว่า ระบบสัญลักษณ์ ดังนั้นวัฒนธรรมก็คือ ระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ ที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อสร้างขึ้นมาแล้วจึงสอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอด เมื่อมนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มนุษย์ก็รู้ว่าอะไรคือขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม และส่วนใหญ่มนุษย์จะรู้ว่าอะไรควรทำและอะไรไม่ควรทำ ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมาก

จากแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550 - 2559 (กระทรวงวัฒนธรรม, 2552, หน้า 2) คำว่าวัฒนธรรมมาจากความเข้าใจที่แตกต่างกันทางพื้นฐานแนวคิด ทฤษฎีหรือการใช้เกณฑ์ในการประเมินการประพฤติหรือการปฏิบัติของคนในสังคม นักมานุษยวิทยาใช้คำว่า วัฒนธรรมในความหมายของวิถีชีวิต หมายถึง แบบแผนของการประพฤติ ปฏิบัติของผู้คนในสังคมที่ได้รับการ สืบส่งจากรุ่นต่อรุ่น ซึ่งแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความคิด สติปัญญา รวมทั้งระบบคุณธรรม ซึ่งสัญลักษณ์ที่แสดงออกอาจอยู่ในรูปที่จับต้องได้ (เช่น ภาษา การแต่งกาย เทคโนโลยี ศิลปะ กิริยาท่าทาง) และรูปแบบที่จับต้องไม่ได้ (เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม)

อย่างไรก็ตามสัญลักษณ์ทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากสิ่งที่จับต้องได้ มักมีความหมายหรือระบบคุณค่าอยู่เบื้องหลัง

วัฒนธรรมบ่งบอกถึงประวัติศาสตร์และความเป็นมาของการดำรงอยู่ที่สอดคล้องกับความคิด ความเชื่อ ของคนในสังคมที่แตกต่างกัน ตามเชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ หรือลักษณะทางภูมิศาสตร์ การพิจารณาความแตกต่างทางวัฒนธรรมอาจพิจารณาได้จากสถานะทางเศรษฐกิจ การดำรงชีวิต เชื้อชาติ สถานที่เกิด และความรู้สึกเป็นสมาชิกของกลุ่ม

วัฒนธรรมปรากฏใน 3 รูปแบบคือ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550 อ้างถึงใน กระทรวงวัฒนธรรม, 2552, หน้า 2)

1. สิ่งที่มีอยู่ในตัวคนหรือกลุ่มคน ได้แก่ ความคิด จินตนาการ ความคิดริเริ่ม ความเชื่อถือ ฯลฯ
2. สิ่งที่มีรูปลักษณ์และตัวตน ได้แก่ หนังสือ ภาพวาด เครื่องมือ เครื่องดนตรี สิ่งก่อสร้างและอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมถึงสถานที่มรดกโลก
3. ความเป็นสถาบัน ได้แก่ กติกา ความเชื่อ การยอมรับที่หลาย ๆ คนเห็นร่วมกัน อาทิ สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา และสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

ในสังคมไทยคำว่าวัฒนธรรม ได้ถูกนิยามโดยรากศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต คำว่า วัฒนธรรม (วัฒนธรรม) หมายถึง ความเจริญงอกงาม ส่วน ธรรม (ธรรม) หมายถึง ความดี ความงาม กฎระเบียบ ข้อปฏิบัติ เมื่อรวมกันเป็น วัฒนธรรม หมายถึง ความดี ความงามที่เจริญเติบโต ซึ่งสอดคล้องกับพระยาอนุมานราชธนู และพระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ที่ได้อธิบายว่า หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์ผลิตหรือสร้างขึ้น มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อความงอกงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม สามารถถ่ายทอดสืบต่อกัน ซึ่งช่วยให้มนุษย์อยู่รอดและเจริญสืบต่อไปได้

งามพิศ สัตย์สงวน (2543) ได้อธิบายว่า วัฒนธรรม หมายถึง ผลผลิตโดยรวมของ แต่ละบุคคล กลุ่ม หรือสังคม รวมทั้งเทคโนโลยี ศิลปะ วิทยาศาสตร์ และระบบคุณธรรม รวมทั้งพฤติกรรมที่สะท้อนสติปัญญาโดยบ่งบอกถึงความแตกต่างของพฤติกรรมมนุษย์ วัฒนธรรมยังหมายรวมถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นท่ามกลางความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ นอกจากนี้ Tyler (1871 อ้างถึงใน กระทรวงวัฒนธรรม, 2552, หน้า 2) ได้อธิบายว่า วัฒนธรรมเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้มาจากการเรียนรู้ของสังคมและสมาชิกได้มีส่วนร่วมในการใช้สิ่งนั้น ๆ สมาชิกในสังคมจะได้รับวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม ซึ่งสมาชิกอาจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้น ๆ เพื่อเป็นมรดกแห่งชนรุ่นหลังต่อไป ในทางสังคมวิทยา คำว่าวัฒนธรรมมีความหมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตแบบแผนแห่งพฤติกรรม และบรรดาผลงานทั้งมวลมนุษย์ที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดจนความคิด

ความเชื่อ ความรู้ต่าง ๆ ที่เกิดจากการเรียนรู้และสร้างสมของมนุษย์ และสามารถถ่ายทอดกันได้ จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นต่อไปของสังคม

ประเวศ วะสี (2532, หน้า 1 – 22) ให้ความหมายวัฒนธรรม คือ พลังของภูมิปัญญา ซึ่งเป็นรากฐานของสังคม เศรษฐกิจ การเมืองของชุมชน ซึ่งได้มาจากการเลือกสรร กลั่นกรอง ลงใช้ และถ่ายทอด ด้วยการปฏิบัติสืบทอดต่อเนื่องกันมา วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้สังคม เข้มแข็ง ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญ 8 ประการ ดังนี้

1. มีความหลากหลายกระจายอำนาจ
2. กระจายรายได้ และสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ
3. ส่งเสริมศักดิ์ศรีของชุมชน
4. มีความบูรณาการ
5. สร้างความประสานสอดคล้อง และความสมดุลยั่งยืน
6. มีการพัฒนาจิตใจ และจิตวิญญาณอันลึกซึ้ง
7. ส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม
8. เป็นการผดุงศีลธรรมของสังคม

กระทรวงวัฒนธรรม ได้นิยามความหมายว่า วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตซึ่งมีทั้งที่เป็น นามธรรมและรูปธรรม เป็นสิ่งที่จับต้องมองเห็นได้ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมจะปรากฏในรูปของ วัตถุส่วนวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม คือ พฤติกรรมและที่จับต้องหรือยากที่จะมองเห็นได้ในทันที ได้แก่ ความรู้สึก คุณค่า ปรัชญา ความเชื่อ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งทั้ง 2 ส่วนจะประกอบอยู่ในวิถีชีวิต ของคนในสังคม (กระทรวงวัฒนธรรม, 2552, หน้า 5) ซึ่งสอดคล้องกับ สุพัตรา สุภาพ (2541, หน้า 36 – 37) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้สอดคล้องกัน ดังนี้

1. เป็นสิ่งที่ได้มาโดยการเรียนรู้ เนื่องจากมนุษย์เราแตกต่างจากสัตว์ในแง่ที่เราอาศัย สัญชาตญาณกระทำการต่าง ๆ ได้น้อยมากหรือไม่ได้เลย และการเรียนรู้ก็ต้องเรียนรู้จากมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะจากกลุ่มที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นการถ่ายทอดโดยการเรียนรู้ไม่ใช่ถ่ายทอดทางชีวภาพหรือทางกรรมพันธุ์ และการเรียนรู้อยู่ทำให้เกิดปฏิกิริยา ได้ตอบสนองสัมพันธ์กัน

2. เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมจะต้องมีการเรียนรู้ วัฒนธรรมจะต้องมีการสอนถ้า วัฒนธรรมต้องสิ้นสุดหรือสูญหายไป ก็แสดงว่าคนรุ่นก่อนไม่ได้ถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นต่อมา การที่ วัฒนธรรมสามารถถ่ายทอดกันได้ก็เพราะมนุษย์มีภาษาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอด ภาษาจึงเป็น สัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ใช้กันในทุกวัฒนธรรม

3. เป็นวิถีชีวิตหรือแบบของการดำรงชีวิต ความคิดในเรื่องวัฒนธรรมทำให้สามารถจำแนกวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งจากอีกสังคมหนึ่ง เป็นวัฒนธรรมเฉพาะอย่าง เพราะบุคคลเกิดในสังคมใดก็เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมนั้น โดยนับว่าวัฒนธรรมไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกชาติหรือทุกยุคทุกสมัย

4. เป็นสิ่งไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ หรือปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ดังนั้นสรุปได้ว่า วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตที่เป็นแบบแผนของการประพฤติ ปฏิบัติอันดีงามของผู้คนในสังคมที่ได้รับการสั่งสมจากรุ่นต่อรุ่น ซึ่งแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความคิด สติปัญญา รวมทั้งระบบคุณธรรม ซึ่งสัญลักษณ์ที่แสดงออกอาจอยู่ในรูปที่จับต้องได้ (เช่น ภาษา การแต่งกาย เทคโนโลยี ศิลปะ กีฬาทาง) และรูปแบบที่จับต้องไม่ได้ (เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม) โดยวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ

ความสำคัญของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคม ทั้งยังเป็นเครื่องวัดและกำหนดความเจริญ ความเสื่อมของสังคม วัฒนธรรมจึงมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของประชาชนและความก้าวหน้าของประเทศ หากสังคมใดมีวัฒนธรรมที่เหมาะสมมีความดีงาม สังคมนั้นย่อมเจริญก้าวหน้า ฉะนั้นการทำความเข้าใจในกระบวนการวัฒนธรรมจะเป็นประโยชน์ในการกำหนดกรอบ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตของสังคม วัฒนธรรมมีคุณประโยชน์หลายประการ คือ (สุธีร์ ธีระปัญญาพงศ์, 2540 อ้างถึงใน กระบวนวัฒนธรรม, 2552, หน้า 4)

1. ช่วยให้มีมนุษย์สะดวกสบายขึ้น
2. ช่วยแก้ปัญหาและสนองความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์
3. ช่วยเหนี่ยวนำสมาชิกในสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
4. เป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ของชาติ
5. เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข
6. ช่วยให้ประเทศมีความเจริญรุ่งเรือง

วัฒนธรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ช่วยให้มีมนุษย์รู้จักทำมาหากิน ร่วมกัน อยู่ร่วมกัน และมีความเจริญเหนือสัตว์ประเภทอื่น วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์และสังคมพัฒนาขึ้นโดยลำดับ วัฒนธรรมจะแสดงออกในรูปของค่านิยม (Value) โดยมีบรรทัดฐาน (Norms) เป็นกลไกในการควบคุมการประพฤติการปฏิบัติ ผลของการประพฤติปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานของสังคมจะก่อให้เกิดกลไกประการหนึ่งที่ว่า การแข่งขันของสังคม (Social

Sanction) เพื่อรักษาบรรทัดฐานทางสังคมไว้ ซึ่งการแข่งขันจะผันแปรตามบรรทัดฐานของสังคม บรรทัดฐานที่สามารถรักษาสังคมได้อย่างชัดเจน คือ กฎระเบียบ (Laws) ภายใต้ระบบสถาบันที่เป็นโครงสร้างของสังคม อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลทำให้ค่านิยม บรรทัดฐานเปลี่ยนแปลงไป การที่มนุษย์สามารถสร้างวัฒนธรรมได้ดี ก็เพราะมนุษย์มีลักษณะทางกายภาพและจิตใจเป็นพิเศษเหนือกว่าสัตว์ทั้งปวง และสิ่งนี้เองทำให้มนุษย์แตกต่างกับสัตว์ เพราะวัฒนธรรมทำให้คนเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง (สุพัตรา สุภาพ, 2541, หน้า 34) หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์และสังคมมนุษย์เจริญขึ้น วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาและสนองความต้องการต่าง ๆ ได้ วัฒนธรรมช่วยให้สังคมเจริญ แต่จะเจริญขึ้นมาน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับคุณภาพของวัฒนธรรม (ณรงค์ เส็งประชา, 2541, หน้า 44) ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีความสำคัญต่อสังคมและชาติ บ้านเมือง เพราะวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยแต่ละสังคมมีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง เพราะเป็นวิถีชีวิตที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มสังคม (สุพัตรา สุภาพ, 2541, หน้า 34)

นอกจากนี้ วัฒนธรรมยังเป็นเครื่องวัดและเครื่องกำหนดความเจริญหรือความเสื่อมของสังคม และขณะเดียวกันวัฒนธรรมยังกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคม ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของประชาชนและต่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติมาก หากสังคมใดมีวัฒนธรรมที่ดีงามที่เหมาะสมแล้ว สังคมนั้นย่อมจะเจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็วตรงกันข้ามหากสังคมนั้นมีวัฒนธรรมที่ล้าหลัง มีแบบของพฤติกรรมที่ไม่ดี มีค่านิยมที่ไม่เหมาะสม สังคมนั้นก็ยากที่จะเจริญก้าวหน้าและในที่สุดอาจสูญสิ้นความเป็นชาติได้ จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น อาจสรุปความสำคัญของวัฒนธรรมได้ ดังนี้ (ณรงค์ เส็งประชา, 2541, หน้า 60)

1. วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์สะดวกสบายขึ้น ช่วยแก้ปัญหาและสนองความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์ มนุษย์พ้นจากอันตรายสามารถเอาชนะธรรมชาติได้ เพราะมนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาช่วย
2. วัฒนธรรมช่วยเหนี่ยวรั้งสมาชิกในสังคมให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ย่อมจะมีความรู้สึกผูกพันเป็นพวกเดียวกัน
3. เป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ของชาติ ชาติที่มีวัฒนธรรมสูงย่อมได้รับการยกย่องและเป็นหลักประกันความมั่นคงของชาติ
4. เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติที่มีเอกภาพทางวัฒนธรรม
5. ช่วยให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองถาวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าชาตินั้นมีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่ดี มีทัศนคติในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม ยึดมั่นในหลักขยัน ประหยัด อดทน

ความมีระเบียบวินัยที่ดี มีเทคโนโลยีที่มีคุณภาพช่วยในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ฯลฯ สิ่งคนนั้นก็
จะเจริญรุ่งเรือง

ประเภทของวัฒนธรรม

อมรา พงศาพิชญ์ (2543, หน้า 25 – 31) กล่าวว่า เมื่อพิจารณาวัฒนธรรมในสังคมเรา
อาจจะแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์และจับต้องไม่ได้ เช่น
ภาษาพูด ระบบ ความเชื่อ กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมทางด้านวัตถุ
เช่น อาคารบ้านเรือน วัด และศิลปกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่ง
ใช้เป็นประจำทุกวัน การแบ่งพิจารณาวัฒนธรรมในสองลักษณะที่กล่าวมานี้จะทำให้เราสามารถ
พิจารณาวัฒนธรรมทั้งหมด ได้ครบถ้วนอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง วัฒนธรรมทั้งหมดก็คือสิ่งที่
ครอบงำชีวิตมนุษย์ ทั้งในชีวิตประจำวันและทั้งในโอกาสพิเศษที่มนุษย์เราจำเป็นต้องใช้ชีวิต
ผิดแปลกไปจากวันธรรมดา แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า การแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นวัฒนธรรม
นามธรรมหรือระบบสัญลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้กับวัฒนธรรมรูปธรรมหรือวัฒนธรรมประเภทวัตถุจะ
เป็นการแบ่งที่แยกกันได้อย่างเด็ดขาด การแบ่งในลักษณะที่ว่าเป็นการแบ่งเพื่อความสะดวกใน
การพิจารณาวัฒนธรรมเท่านั้น ตามความเป็นจริงวัฒนธรรมประเภทวัตถุ สามารถสื่อความหมาย
และมีลักษณะเป็นระบบสัญลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้ บ้านเรือนที่อยู่มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมประเภท
วัตถุ แต่ถ้าพิจารณาลักษณะของบ้านเรือน จะเห็นว่าบ้านที่มนุษย์ใช้อาศัยอยู่นั้นอาจจะสร้างด้วย
วัสดุต่างกัน กระต๊อบหลังคาจากยอมนแตกต่างจากบ้านไม้สัก หรือตึกใหญ่โอฬาร นอกจากจะต่างกัน
ตรงวัสดุที่ใช้แล้ว ยังต่างกันตรงที่ว่าลักษณะของอาคารจะบอกให้คนในสังคมนั้นรู้ได้ว่าเจ้าของบ้านมี
ฐานะทางเศรษฐกิจอย่างไร เศรษฐีย่อมอยู่ตึกหลังใหญ่ คนจนมักจะอาศัยอยู่ในกระต๊อบ ถ้ากระต๊อบ
ตั้งอยู่ในหมู่บ้านตามต่างจังหวัดย่อมต่างจากกระต๊อบที่ตั้งอยู่ในสลัมกรุงเทพฯ ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า
วัฒนธรรมประเภทวัตถุย่อมให้ความหมายทางสัญลักษณ์อีกด้วย

วัฒนธรรมในลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ

ขนบธรรมเนียมประเพณี

การที่มนุษย์อยู่ด้วยกันย่อมจะต้องมีข้อตกลงซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า อะไรควรทำ
อะไรไม่ควรทำ แต่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัตินี้เรียกว่า
ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือธรรมเนียม หรือประเพณี คนไทยเมื่อพบกันมักจะมีธรรมเนียมยกมือ
ไหว้เป็นการแสดงความเคารพ โดยมีผู้มีอาวุโสหน่อยเป็นผู้ยกมือไหว้ผู้มีอาวุโสกว่า เมื่อย้ายบ้านก็
อาจมีธรรมเนียมขึ้นบ้านใหม่ มีพฤติกรรมหลายอย่างของคนไทยทำเป็นประจำ โดยที่ถ้ามองอย่าง
ผิวเผินแล้วจะรู้สึกว่ามีประโยชน์แต่หลายคนจะทำได้เพื่อเป็นการทำตามธรรมเนียม ฉะนั้น
ขนบธรรมเนียมประเพณีก็คือแนวปฏิบัติที่ยึดถือกันมาในสังคมโดยคนรุ่นหลังเรียนรู้จากคนรุ่นก่อน

แล้วยึดถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมาเรื่อย ๆ อาจมีการปรับปรุงแก้ไขบ้าง แต่การเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปอย่างช้า ๆ ใช้เวลาเป็นปี ๆ การประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมนี้มีทั้งการประพฤติปฏิบัติในระดับบุคคลต่างคนต่างทำแต่ละคนก็ยังปฏิบัติเหมือนกัน เช่น การถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน และการประพฤติปฏิบัติในระดับสังคม คือ การร่วมทำกิจกรรมพร้อม ๆ กันในลักษณะพิธีกรรมเป็นการจัดงานประเพณี เช่น ประเพณีทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ประเพณีแห่นางแมว ประเพณีบุญพระเวทย์ เป็นต้น

นอกจากขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นพิธีกรรมและยึดถือปฏิบัติในเวลาว่างงานพิเศษแล้วก็ยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นส่วนประกอบของชีวิตประจำวัน เป็นต้นว่า คนไทยกินข้าว คนฝรั่งกินขนมปัง หรือคนไทยไหว้เมื่อพบกัน แต่คนฝรั่งใช้วิธีจับมือ หรือแม้แต่กิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตอยู่ของเรา เป็นต้นว่าลักษณะการสร้างบ้านเรือน ลักษณะการใช้ภาษาและลักษณะของภาษาที่ใช้ประจำวันรวมถึงลักษณะการแต่งกาย และกิจกรรมยาทของคนในสังคมด้วย เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าวัฒนธรรมนั้นรวมถึงต่าง ๆ รอบตัวเราแทบทุกสิ่ง และการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เราแทบทุกอิริยาบถ ในสังคมสองสังคมอาจจะมีวัฒนธรรมบางอย่างที่เหมือนกัน หรือคล้ายกันและวัฒนธรรมบางบางอย่างที่แตกต่างกัน แต่อย่างน้อยส่วนที่แตกต่างกันนั้นมีมากพอที่จะชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างสังคมสองสังคมได้

ความเชื่อ

เมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมในลักษณะความเชื่อนี้ หมายถึง ความเชื่อทางศาสนาหรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สังคมทุกสังคมมีความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ไม่รูปแบบใดก็รูปแบบหนึ่ง คำว่าศาสนาที่ใช้ในที่นี้หมายถึงความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถึงแม้ว่าคำสอนเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะไม่ได้เป็นคำสอนของศาสนา ความเชื่อในภูตผีปีศาจก็รวมเรียกเป็นศาสนา เพราะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ลักษณะของสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์มีตัวอย่าง เช่น พระภูมิเจ้าที่ ผีปู่ตา เจ้าเข้าทรง เทพเจ้า ฯลฯ

ส่วนประกอบของศาสนาและความเชื่อที่สำคัญมี 3 ส่วน

1. ความเชื่อในส่วนประมุขหรือส่วนที่สมาชิกของกลุ่มถือว่า เป็นความจริงสุดยอดที่ไม่มีสิ่งใดมาลบล้างได้ ในกรณีของพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า ศาสนาอิสลาม หมายถึง คำสอนของพระอัลล้าห์

2. ส่วนพิธีกรรม เมื่อความเชื่อซึ่งเป็นภาคทฤษฎี ก็มีพิธีกรรมซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ พิธีกรรมทางศาสนานี้อาจเป็นสิ่งที่เดียวกันกับขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งสมาชิกของสังคมยึดถือสืบเนื่องกันมา หมายความว่า ในสังคมนั้น ศาสนามีบทบาทในสังคมมาก และคนในสังคมเดียวกันมีความเชื่อในศาสนาเดียวกัน

3. ผู้ประกอบพิธีกรรม หมายถึง พระสงฆ์ในศาสนาพุทธและคริสต์ โต๊ะครูในศาสนาอิสลาม พราหมณ์ในศาสนาฮินดู และคนทรงหรือหมอผีในสังคมที่เชื่อในผีสิงเทวดา โปรดสังเกตว่าผู้ประกอบพิธีกรรมนี้ ไม่ใช่ศาสดาผู้สอนปรัชญาของศาสนานั้น ๆ

ไม่ว่าความเชื่อทางศาสนาจะมีรูปแบบใด ความเชื่อทางศาสนาก็ยังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากของวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เพราะเป็นตัวกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง รวมทั้งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกของสังคมด้วย ทั้งนี้เพราะความเชื่อทางศาสนามักจะระบุถึงความดีและความชั่ว ซึ่งทำให้ศาสนามีลักษณะที่เป็นศีลธรรมและมีบทบาทต่อการกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม

โดยปกติแล้ว เมื่อกล่าวคำว่าศาสนา เรามักจะเข้าใจว่าหมายถึงศาสนาที่เป็นศาสนาสากล เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาขงจื้อ ศาสนายิว และมักจะถือว่าเป็นความเชื่อในภูตผีปิศาจไม่ใช่ศาสนา แต่ถ้ามองศาสนาตามคำจำกัดความที่ให้ไว้ในบทนี้ ศาสนาจะรวมถึงความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ทั้งหมด

ศาสนาบางศาสนามีลักษณะเป็นปรัชญาและให้ข้อคิดในหลักธรรมและความดีความชั่วมากแต่ศาสนาบางศาสนาให้ข้อคิดเกี่ยวกับการใช้ชีวิตประจำวันและการอยู่ร่วมกันในสังคมมากกว่า ตัวอย่างของศาสนาลักษณะแรก คือ พุทธศาสนาและตัวอย่างในลักษณะที่สอง คือ ศาสนาอิสลาม เต๋าและขงจื้อ เนื่องจากพุทธศาสนามุ่งสอนถึงหลักธรรมในลักษณะปรัชญา ซึ่งมุ่งสอนให้มนุษย์แต่ละคนเป็นคนดี และเน้นในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์หรือหลักปฏิบัติระหว่างบุคคลน้อย จึงทำให้มีผู้กล่าวว่าชาวพุทธนั้นนับถือศาสนาพุทธแต่ในนาม เพียงแต่ทุกคนอ้างว่าได้พยายามทำตนของตนให้เป็นคนดีแล้ว ก็ถือว่าได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ผิดกับศาสนาอิสลามหรือศาสนาขงจื้อ ซึ่งในคำสอนระบุไว้ชัดเจนว่า บุคคลแต่ละคนมีหน้าที่ปฏิบัติต่อพระอัลลัห์ หรือต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างใดบ้าง ถ้าปฏิบัติตามนั้นไม่ได้ถือว่าปฏิบัติตามกฎของศาสนาไม่ครบถ้วนหรือเป็นบาป

วัฒนธรรมในลักษณะสิ่งประดิษฐ์และสถาปัตยกรรม

เมื่อมนุษย์อาศัยอยู่ในธรรมชาติ ธรรมชาติย่อมมีส่วนในการกำหนดวัฒนธรรม วัฒนธรรมประเภทวัตถุเป็นส่วนที่ถูกกำหนดโดยธรรมชาติมากที่สุด ทั้งนี้เพราะเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์เราคิดประดิษฐ์ขึ้นมาก็ย่อมเป็นสิ่งที่ใช้วัสดุที่มีอยู่ในภูมิภาคนั้น ฝรั่งเศสเมืองไทยและแปลกใจมากที่คนไทยรู้จักใช้ไม้ไผ่ทำประโยชน์มากมาย นอกจากจะใช้ทำกระบอกข้าวหลาม สร้างบ้าน ทำนั้งร้านทาสีบ้านแล้ว คนไทยบนภูเขาหรือในป่ายังรู้จักใช้กระบอกไม้ไผ่ทำเป็นท่อน้ำเอาน้ำจากน้ำตกมาใช้ถึงบ้านได้ การที่ฝรั่งเศสแปลกใจก็เพราะเมืองฝรั่งเศสไม่มีไม้ไผ่ การใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่ก็ทำได้เฉพาะภูมิภาคที่มีต้นไม้ไผ่เท่านั้น ในแอฟริกาแถบทะเลทรายซาฮารา จะพยายามใช้ประโยชน์

จากไม้ไผ่ก็ย่อมยาก เพราะไม่มีต้นไผ่ แต่ธรรมชาติไม่ได้เป็นตัวกำหนดวัฒนธรรมประเภทวัตถุดิบอย่างเดียวนะ แม้วัฒนธรรมประเภทระบบสัญลักษณ์ก็อาจถูกกำหนดโดยธรรมชาติสภาพแวดล้อม ลักษณะการรวมกลุ่มของคนเราเป็นตัวอย่างที่พอจะมองเห็นได้ มนุษย์กลุ่มที่อยู่ในทั่วโลกที่ภูมิประเทศมักจะปกคลุมด้วยหิมะตลอดเวลาอาหารการกินก็หาได้ยาก หรือมนุษย์กลุ่มที่อาศัยอยู่ในทะเลทรายที่แห้งแล้งขาดแคลนอาหาร มักจะรวมกันเป็นกลุ่มขนาดเล็ก เร่ร่อนไปเที่ยวหาอาหารมาแบ่งกันกินเมื่ออาหารในท้องที่นี้หมดก็โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น ที่พอจะมีอาหารให้หามาแบ่งกันกิน สภาพแวดล้อมบังคับให้คนพวกนี้มีความเป็นอยู่แบบนี้ ผิดกับสังคมที่ตั้งอยู่ในท้องที่ที่อุดมสมบูรณ์และมักจะมีอารยธรรม จากการศึกษาเกี่ยวกับอารยธรรมต่าง ๆ เช่น อารยธรรมกรีก อียิปต์ โรมัน อินเดีย ฯลฯ เราจะพบว่าอารยธรรมมักจะเกิดในบริเวณที่ราบลุ่มแทนที่จะเกิดบนภูเขาหรือในทะเลทราย ทั้งนี้เพราะที่ราบลุ่มเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำไหลผ่าน การเพาะปลูกมักจะได้ผลดี เมื่อผลผลิตสูงคนในสังคมนั้นก็ไม่จำเป็นต้องทำการเพาะปลูกหาอาหารกันทุกคน คนบางคนสามารถที่จะนั่งคิดประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้หรือเป็นนักปราชญ์ได้ผลก็คือ สังคมที่ตั้งอยู่บนภูมิภาคที่อุดมสมบูรณ์ย่อมจะมีโอกาสที่จะมีนักคิดและประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ที่มีผลทำให้สามารถปรับปรุงเครื่องมือเครื่องใช้ให้มีประสิทธิภาพดีขึ้น สังคมที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มจึงมีโอกาสมากกว่าสังคมที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่แห้งแล้งทุรกันดารและเมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะเห็นได้ว่าสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์มีส่วนกำหนดวัฒนธรรมของมนุษย์ได้มาก

วัฒนธรรมที่ค้นพบสมัยก่อนประวัติศาสตร์

เนื่องจากความเชื่อว่าสังคมมนุษย์วิวัฒนาการมาจากสังคมแบบพื้นฐานมาเป็นสังคมที่เจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ จึงมีผู้สนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากการศึกษาโดยวิธีการขุดค้นสิ่งที่ฝังอยู่ในดินและยังเหลือร่องรอยให้เห็น สรุปได้ว่า สังคมมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์คงจะมีหลายรูปแบบ แต่ละรูปแบบสะท้อนให้เห็น การวิวัฒนาการหรือการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในขั้นตอนที่แตกต่างกัน การพิจารณาสังคมมนุษย์ตามรูปแบบของการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนี้อาจแบ่งเป็นสังคมยุคต่าง ๆ ดังนี้ 1) ยุคหินเก่า 2) ยุคหินกลาง 3) ยุคหินใหม่

1. ยุคหินเก่า คือ ยุคสมัยที่เริ่มมีสังคมมนุษย์จนถึงประมาณสมัยหนึ่งปีที่ผ่านมานี้ สังคมมนุษย์สมัยหินเก่าเป็นสังคมที่มนุษย์หากินด้วยการล่าสัตว์ และเก็บพืชผักกินเป็นอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ที่ยังมีเหลืออยู่เห็นได้จากการขุดค้นพบ คือเครื่องมือที่ทำด้วยวิธีการที่ยากขึ้นและสลับซับซ้อนจากการขุดค้นโดยนักโบราณคดีคาดว่ามนุษย์สมัยนี้คงจะไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง นอกจากจะอาศัยอยู่ในถ้ำ เสื้อผ้าเครื่องใช้ก็มีลักษณะไม่ถาวร เพราะมนุษย์ยังต้องเสียเวลาล่าสัตว์และหาอาหารไม่มีเวลามาประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้

2. ยุคหินกลาง คือ ยุคที่มนุษย์เจริญก้าวหน้ากว่าสมัยหินเก่า และเป็นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ไม่กี่พันปี เครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์สมัยนี้เจริญก้าวหน้ากว่าสมัยหินเก่า นอกจากเครื่องมือที่ทำด้วยหินแล้ว ยังมีการค้นคิดการใช้คันศรและธนูในการล่าสัตว์ และมีการค้นพบการทำเครื่องปั้นดินเผาและนักโบราณคดีไม่ได้ให้ความสำคัญกับสมัยหินกลางนี้มากนักเพียงแต่กำหนดให้สมัยหินกลางเป็นสมัยระหว่างหินเก่าและสมัยหินใหม่เท่านั้น

3. ยุคหินใหม่ คือ ยุคที่มีอายุประมาณ 5,000 ปีมาแล้ว เป็นยุคที่มีความสำคัญมากในสายตาของนักโบราณคดี เพราะเป็นยุคที่วิถีชีวิตของมนุษย์เปลี่ยนไปจากวิถีชีวิตของมนุษย์สมัยหินเก่าเพราะมนุษย์สมัยนี้เริ่มรู้จักการเลี้ยงสัตว์แทนการล่าสัตว์ รู้จักการเพาะปลูกแทนการเก็บพืชผักจากในป่ากินเป็นอาหาร นอกจากนี้ เครื่องมือเครื่องใช้ก็เจริญก้าวหน้ามาก ทำด้วยเหล็กและส่วนผสมของโลหะชนิดต่าง ๆ และเนื่องจากในสมัยนี้มนุษย์รู้จักเลี้ยงสัตว์และเพาะปลูกการหาอาหารมากินจึงทำให้ง่ายพอสมควร และทำให้สมาชิกของสังคมบางคนมีเวลาเหลือและสามารถใช้เวลาในการคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ หรือใช้ชีวิตในฐานะผู้บริโภคนักปราชญ์ หรือพระสงฆ์ ซึ่งไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นผู้ผลิตสิ่งประดิษฐ์ที่สำคัญที่ค้นพบในยุคนี้นี้ คือ การประดิษฐ์ตัวอักษร เมื่อมีตัวอักษรก็สามารถบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ ยุคหินใหม่จึงเป็นยุคที่นักประวัติศาสตร์เริ่มทำการศึกษา และนักประวัติศาสตร์เรียกสังคมที่เจริญก้าวหน้าขนาดมีตัวอักษร มีการแบ่งอาชีพกันทำโดยที่สมาชิกของสังคมส่วนหนึ่งสามารถเป็นผู้บริโภคโดยไม่ต้องเป็นผู้ผลิตแบบสมัยก่อนว่า อารยธรรม อารยธรรมที่สำคัญ ๆ ในสายตาของนักประวัติศาสตร์ คือ อารยธรรมกรีก อารยธรรมโรมัน อารยธรรมอินเดีย อารยธรรมเมโสโปเตเมีย อารยธรรมจีน เป็นต้น

สำหรับในประเทศไทย แห่งแรกที่ขุดค้นร่องรอยของสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือที่บ้านเก่า อำเภอมะนัง จังหวัดกาญจนบุรี มีการขุดพบหลุมฝังศพและเครื่องมือเครื่องใช้ที่ฝังรวมอยู่กับหลุมศพ เช่น เครื่องมือที่ทำด้วยหิน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิเปรียบเทียบกับมนุษย์สมัยหินใหม่ จากการคิดคำนวณอายุของสิ่งประดิษฐ์ที่ขุดพบ ปรากฏว่ามี อายุประมาณ 5,000 – 6,000 ปีมาแล้ว นอกจากนี้ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรีแล้วมีการขุดค้นพบร่องรอยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่หมู่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี โดยค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยหินและเครื่องปั้นดินเผาซึ่งสามารถคิดคำนวณอายุได้เทียบกับสังคมมนุษย์สมัยหินใหม่เช่นกัน ปัจจุบันการคิดคำนวณอายุของวัตถุที่ค้นพบที่บ้านเชียงยังไม่ได้ตัวเลขที่ชัดเจน และไม่อาจพูดได้ว่า ที่บ้านเก่าและบ้านเชียงที่ใดมีอายุเก่าแก่กว่ากัน

นอกจากที่บ้านเก่าและบ้านเชียงแล้ว ยังมีถ้ำที่มีร่องรอยของมนุษย์โบราณที่อาศัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่หมู่บ้าน บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ในถ้ำทั้งสองแห่งนี้และที่อื่นอีกหลาย

แห่งในประเทศไทย สภาพที่มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ขีดเขียนไว้ตามผนังถ้ำ แสดงให้เห็นว่า
ในบริเวณที่ประเทศไทยตั้งอยู่ปัจจุบันนี้เดิมได้มีมนุษย์อาศัยอยู่และได้ทิ้งร่องรอยไว้ให้คนรุ่นหลังได้
ทำการศึกษาค้นคว้า

วัฒนธรรมทางวัตถุอื่น ๆ

ถ้าพิจารณาเกี่ยวกับวัฒนธรรมแบบวัตถุอาจอยู่ในรูปของประติมากรรมและ
สถาปัตยกรรมหรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าวัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มี
ความต้องการนอกเหนือจากความต้องการทางชีวภาพ การตอบสนองความต้องการทางชีวภาพ
เช่น ความหิว อาจวิวัฒนาการจากการหาอาหารมาบริโภคโดยไม่ต้องเตรียมปรุงแต่ง มาเป็นการคิด
หาเครื่องมือเครื่องใช้มาปรุงอาหาร เกิดการประดิษฐ์หม้อไห จานชาม เตา มีดและเครื่องใช้อื่น ๆ

ในส่วนที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย จะเห็นว่านอกจากบ้านที่สร้างด้วยวัสดุที่ต่างกันอาจจะ
แสดงให้เห็นฐานะของเจ้าของบ้านได้แล้ว วัสดุที่ใช้สร้างบ้านอาจจะบอกได้อีกว่าสภาพแวดล้อม
ของบ้านนั้นเป็นอย่างไร แต่เดิมบ้านคนไทยมักจะสร้างด้วยไม้ มีได้ถุนสูงโปร่งเพราะเมืองไทย
อากาศร้อน การสร้างบ้านด้วยไม้ทำให้ลมสามารถพัดผ่านได้บ้าง ได้ถุนสูงก็ช่วยให้ลมพัดผ่านได้ดี
นอกจากนี้ยังช่วยไม่ให้น้ำท่วมบ้านได้ด้วย ถ้าเปรียบเทียบบ้านของคนจีนเราจะเห็นว่าคนจีนมักจะ
สร้างบ้านติดกับดิน ตัวบ้านทำด้วยดินเหนียวผสมหญ้าหรือฟาง ทำให้มีลักษณะคล้ายตึกฝรั่ง ทั้งนี้
เพราะบ้านที่สร้างด้วยดินหรือซีเมนต์ สามารถกันไม่ให้ลมพัดผ่านได้ เหมาะสำหรับภูมิประเทศที่มี
อากาศหนาว ในที่มีอากาศหนาว บ้านจะต้องมีลักษณะป้องกันลมหนาวได้ ในประเทศที่มีอากาศ
ร้อนบ้านต้องมีลักษณะที่ช่วยให้ลมพัดผ่านได้มาก ๆ ฉะนั้นสภาพภูมิอากาศย่อมมีส่วนกำหนดลักษณะ
ของบ้านและย่อมหมายถึงกำหนดวัฒนธรรมของสังคมด้วย

นอกจากนี้ในสังคมไทย เราก็มองเห็นได้ชัดว่ามีบ้านเรือน วัง วัดและสิ่งก่อสร้างที่เกิดขึ้น
เพื่อตอบสนองความต้องการทางชีวภาพและทางสังคมพร้อม ๆ กันไป การสร้างพระบรม มหาราชวังที่
สวयงาม การสร้างวัดซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ของสังคมไทยเรา เช่น วัดพระแก้ว เป็นตัวอย่างที่แสดง
ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วัฒนธรรมไทยในส่วนที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมและประติมากรรมมีลักษณะ
เป็นอย่างไร ในขณะเดียวกันถ้าเราพิจารณาดูสิ่งก่อสร้างอื่น เช่น ตึกไทยคู่ฟ้า ทำเนียบรัฐบาลหรือ
พระที่นั่งอนันตสมาคม เราก็จะเห็นชัดถึงอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่เข้ามามีบทบาท
ในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในสังคมไทยเรา การพยายามอนุรักษ์วัดพระแก้วและวัดอื่น ๆ ในงาน
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จึงเป็นการพยายามอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและประติมากรรมของ
คนไทยไว้ให้ คนรุ่นหลังได้ดู

จากแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550 – 2559 (กระทรวงวัฒนธรรม, 2552,
หน้า 4) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. วัฒนธรรมที่สัมผัสได้ (Tangible Culture) หมายถึง สิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งสร้างที่มนุษย์คิดค้นขึ้น เช่น สิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน อาคารบ้านเรือน เสื้อผ้า เครื่องประดับตกแต่ง บางครั้งวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ถูกเรียกขานว่า วัฒนธรรมวัตถุ (Material Culture)

2. วัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ (Intangible Culture) หรือที่เรียกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Nonmaterial Culture) หมายถึง แบบแผนในการดำเนินชีวิตหรือประเพณีปฏิบัติที่เกิดจากความคิด ความเชื่อ ซึ่งปรากฏในรูปของกระทำ เช่น การใช้ภาษา การยึดถือศีลธรรม จารีตต่าง ๆ นอกจากนี้วัฒนธรรมได้ถูกจัดประเภทให้ละเอียดมากขึ้น โดยแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมทางความคิด (Ideas – Thinking) หมายถึง วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความคิดเห็น ความรู้สึกนึกคิดหรือความเชื่อ ซึ่งอาจถูกหรืออาจผิด เช่น การเชื่อโชคลาง การทำบุญทำทาน

2. วัฒนธรรมทางบรรทัดฐาน (Norms) คือ การปฏิบัติของคนในสังคมที่ยึดถือแบบแผนหรือประเพณีร่วมกัน ซึ่งประกอบด้วย

2.1 วิถีชาวบ้าน (Folkways) คือ ระเบียบแบบแผนที่บุคคลในสังคมยึดถือและปฏิบัติ เช่น การบวชทดแทนคุณบิดามารดาของลูกชาย การต้อนรับแขก ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ หากใครไม่ปฏิบัติตามจะถูกติฉินนินทา

2.2 จารีต (Mores) คือ ระเบียบแบบแผนที่บุคคลในสังคมต้องปฏิบัติตาม หากฝ่าฝืนจะเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม หรือถูกรังเกียจ เช่น การเลี้ยงดูพ่อแม่ในยามแก่เฒ่า นอกจากนี้ข้อห้ามทางศาสนา (Taboos) ถือเป็นจารีตอย่างหนึ่ง เช่น ห้ามค้าอาวุธ เสพยาเสพติด

2.3 กฎหมาย (Laws) คือ ระเบียบแบบแผนที่ทุกคนในสังคมต้องปฏิบัติ หากฝ่าฝืนจะได้รับโทษตามกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับ เช่น การหยุดรถเมื่อสัญญาณไฟแดงตามกฎจราจร

3. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material – Having) ได้แก่ สิ่งของเครื่องใช้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น เสื้อผ้า อาหาร ยา ที่อยู่อาศัย

กระทรวงวัฒนธรรมอธิบายว่า “วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตซึ่งมีทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมเป็นสิ่งที่จับต้องมองเห็นได้ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมจะปรากฏในรูปของวัตถุ ส่วนวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม คือ พฤติกรรมและที่จับต้องหรือยากที่จะมองเห็นได้ในทันที ได้แก่ ความรู้สึก คุณค่า ปรัชญา ความเชื่อ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งทั้ง 2 ส่วนจะประกอบอยู่ในวิถีชีวิตของคนในสังคม สำหรับการดำเนินงานวัฒนธรรมได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 5 สาขา อ้างอิงตามยูเนสโก ที่ได้มีการประชุมระหว่างชาติเรื่องนโยบายวัฒนธรรมของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จัดโดยองค์การยูเนสโก ณ กรุงเวนิส ปี พ.ศ. 2513 ดังนี้

1. สาขามนุษยศาสตร์ ได้แก่ วัฒนธรรมที่ว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี คุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม ค่านิยม ศาสนา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี มารยาทในสังคม การปกครอง กฎหมาย ฯลฯ

2. สาขาศิลปะ ได้แก่ วัฒนธรรมในเรื่องภาษา วรรณคดี ดนตรี วรรณกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ

3. สาขาการช่างฝีมือ ได้แก่ วัฒนธรรมในเรื่องการเย็บปักถักร้อย การแกะสลัก การทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องถม การจัดดอกไม้ การทำตุ๊กตา การทอเสื่อ การประดิษฐ์เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ

4. สาขาคหกรรมศิลป์ ได้แก่ วัฒนธรรมในเรื่องอาหาร เสื้อผ้า การแต่งงาน บ้าน ยา การดูแลเด็ก ครอบครัว การรู้จักประกอบอาชีพช่วยเหลือเศรษฐกิจในครอบครัว ฯลฯ

5. สาขากีฬาและนันทนาการ ได้แก่ วัฒนธรรมในเรื่องการละเล่น มวยไทย ฟันดาบ สองมือ กระบี่ กระบอง กีฬาพื้นบ้าน ฯลฯ

ปัจจุบันกระทรวงวัฒนธรรมจำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภท คือ (ไชศรี ศรีอรุณ, 2550 อ้างถึงใน กระทรวงวัฒนธรรม, 2552, หน้า 7)

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ ซึ่งสามารถจับต้องได้
2. วัฒนธรรมทางจิตใจที่ไม่สามารถจับต้องได้
3. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม นอกจากนี้วัฒนธรรมยังปรากฏในรูปแบบของวัฒนธรรมที่เป็นมรดก (Heritage Culture) วัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต (Living Culture) และวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์ (Creative Culture) สอดคล้องกับ งามพิศ สัตย์สงวน ที่จำแนกไว้ ดังนี้ วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ บ้าน รถยนต์ เสื้อผ้า เครื่องจักรกล ตู้เย็น พัดลม โต๊ะ เก้าอี้ วิทยุ เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ สถาบันสังคม (ครอบครัว เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง การปกครอง ศาสนา สุขภาพอนามัย เป็นต้น) วัฒนธรรมประเภทการควบคุมสังคม (ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ประเพณี กฎหมาย เป็นต้น) ศิลปะ (จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม นาฏศิลป์ ดนตรี การละคร) ภาษา (ภาษาพูด ภาษาเขียน กิริยา ท่าทาง) และพิธีกรรม

นอกจากนี้ กาสัก เต๊ะซันหมาก (2541, หน้า 22) ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภท ซึ่งสอดคล้องกับนักสังคมวิทยาที่ได้จำแนกไว้ ดังนี้

1. วัฒนธรรมด้านจิตใจ หมายถึง สิ่งที่เป็นรากฐานหรือพื้นฐานของความรู้สึกนึกคิด พูด และทำด้วยความรักและความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ยังผลให้ความสัมพันธ์

ระหว่างมนุษย์เป็นไปด้วยความอบอุ่น ได้แก่ ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม คุณธรรม อุดมการณ์ เป็นต้น

2. วัฒนธรรมด้านสังคม หมายถึง ระเบียบแบบแผนแห่งการดำเนินชีวิตที่ช่วยให้มนุษย์อยู่อาศัยและทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความเรียบร้อยงดงาม ได้แก่ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

3. วัฒนธรรมด้านวัตถุ หมายถึง สิ่งประดิษฐ์และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่แสดงออกซึ่งความประณีตแห่งความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ อาคาร เครื่องประดับ ตกแต่ง ศิลปกรรม ตลอดจนผลงานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น

การถ่ายทอดและการรับวัฒนธรรม

การถ่ายทอดวัฒนธรรม

เมื่อวัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นและมีไช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณก็ย่อมจะหมายความว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ และจะต้องมีการถ่ายทอดวัฒนธรรม การถ่ายทอดวัฒนธรรมที่เห็นได้ชัดที่สุดก็คือ การที่พ่อแม่สอนลูกว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ในสังคมไทยพ่อแม่สอนลูกให้ไหว้ผู้มีอายุสูงกว่า ผู้น้อยไม่ควรยืนค้ำศีรษะผู้ใหญ่ การสอนในลักษณะนี้นอกจากจะเป็นการสอนถึงพฤติกรรมแล้วยังเป็นการถ่ายทอดระบบสัญลักษณ์ด้วย นอกจากนี้การที่แม่สอนให้ลูกทำอาหารไทย รู้จักแกงเผ็ด ตำนานพริกก็เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยเหมือนกัน การถ่ายทอดวัฒนธรรมก็คือการสอนให้คนรุ่นหลังรู้ถึงระบบสัญลักษณ์ของสังคมซึ่งได้เคยมีการตกลงกันไว้ว่าประกอบด้วยอะไรบ้าง

การที่สมาชิกในสังคมเห็นพ้องต้องกันว่าควรจะมีวิธีการประพฤติปฏิบัติแบบใดนั้นมิได้มีการตกลงกันในรายละเอียดทุก ๆ เรื่อง ข้อตกลงคือการกำหนดหลักใหญ่ ๆ กำหนดแนวความคิดที่สำคัญไว้ เมื่อทุกคนรู้ถึงหลักใหญ่แล้วก็จะประพฤติปฏิบัติได้ง่ายขึ้น หลักที่สมาชิกของสังคมใช้ยึดถือเป็นแนวประกอบการประพฤติปฏิบัติก็คือบรรทัดฐานและค่านิยม

บรรทัดฐาน คือ แนวทางการปฏิบัติที่สมาชิกของสังคมส่วนใหญ่ยึดถือ

ค่านิยม คือ ความคิดและแนวปฏิบัติที่สมาชิกของสังคมส่วนใหญ่เห็นว่าถูกต้องดีงาม

เมื่อบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมเป็นแกนกลางให้สมาชิกของสังคมยึดเป็นหลักพฤติกรรมแนวความคิดวิธีการทำงาน ตลอดจนการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ย่อมจำเป็นที่จะต้องสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมนั้นโดยอัตโนมัติ และเมื่อทุกอย่างสอดคล้องกันก็หมายความว่า การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมก็ดำเนินไปได้อย่างไม่มีปัญหา ถึงแม้ว่าการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมอาจจะหมายถึงว่าลักษณะบางอย่างของวัฒนธรรมได้เปลี่ยนไปบ้างตามกาลเวลา แต่ค่านิยมและหลักใหญ่ที่ใช้เป็นกฎเกณฑ์ของสังคมก็จะยังไม่เปลี่ยนไป

เนื่องจากวัฒนธรรม คือ ระบบสัญลักษณ์ ซึ่งสมาชิกของสังคมตกลงกันว่าจะใช้ร่วมกัน มนุษย์ที่อยู่คนละสังคมย่อมจะมีวัฒนธรรมที่ต่างกัน เพราะในเมื่อต่างกลุ่มต่างตกลงกันเอง ข้อตกลงของแต่ละกลุ่มก็ย่อมจะไม่เหมือนกันและวัฒนธรรมของสังคมจึงไม่เหมือนกัน อาจจะมีบางส่วนที่คล้ายกันและบางส่วนที่เหมือนกัน แต่เมื่อรวมเป็นระบบสัญลักษณ์แล้วจะพบว่าสังคมที่ต่างกันจะมีวัฒนธรรมที่ต่างกัน

การรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่น

นอกจากว่ามนุษย์เราจะถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งแล้ว มนุษย์เราอาจจะรับวัฒนธรรมบางส่วนมาจากสังคมข้างเคียงได้ แต่ทั้งนี้ ย่อมหมายความว่าส่วนของวัฒนธรรมที่รับมาจากสังคมข้างเคียงนั้นไม่ขัดกับค่านิยมหลักของสังคม ส่วนของวัฒนธรรมของสังคมข้างเคียงที่รับมาจะต้องสอดคล้องกับของเดิมที่มีอยู่ เมื่อสอดคล้องกันได้ก็จะค่อย ๆ รับกันไปและในที่สุดก็จะแยกไม่ออกว่าวัฒนธรรมส่วนใดเป็นของเดิม และวัฒนธรรมส่วนใดรับมาจากสังคมอื่น การรับเอาวัฒนธรรมของสังคมอื่นมาในระยะแรกอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการยืมวัฒนธรรม แต่เมื่อนาน ๆ ไปเข้า การยืมก็จะกลายเป็นการรับ การยืมวัฒนธรรมและการรับวัฒนธรรมนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

การยืมวัฒนธรรมการรับวัฒนธรรมจากสังคมข้างเคียงเป็นผลจากการที่วัฒนธรรมแพร่กระจายออกไป ตอนแรกวัฒนธรรมเกิดขึ้นในสังคม แต่เมื่ออยู่ไปวัฒนธรรมของสังคม ก ก็เริ่มขยายอิทธิพลไปยังสังคม ข และสังคม ค ตามลำดับ สมาชิกของสังคม ข และสังคม ค ในระยะแรกจะยืมวัฒนธรรมของสังคม ก แต่เมื่อยืมไปนาน ๆ เข้าก็อาจจะรับเอาไว้เป็นของตัวเอง หมายความว่าได้เกิดการกระจายทางวัฒนธรรมจากจุดเริ่มต้นในสังคมหนึ่งไปยังสังคมอื่น ๆ การกระจายทางวัฒนธรรมนี้อาจจะเกิดขึ้นได้จากหลาย ๆ จุด เมื่อวัฒนธรรมบางอย่างของสังคม ก แพร่กระจายไปยังสังคม ข และสังคม ค วัฒนธรรมบางอย่างของสังคม ข อาจจะแพร่กระจายไปยังสังคม ก และสังคม ค ได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนก็คือวัฒนธรรมของชาวยุโรป ซึ่งในระยะแรกจะมีวัฒนธรรมแองโกล วัฒนธรรมเยอรมัน วัฒนธรรมฝรั่งเศส วัฒนธรรมกรีก วัฒนธรรมโรมัน เมื่ออยู่ ๆ ไปเกิดการกระจายทางวัฒนธรรม มีการยืมวัฒนธรรมและรับวัฒนธรรมของซึ่งกันและกัน ผลก็คือปัจจุบันคนมักจะมีความรู้สึกว่าวัฒนธรรมของชาวยุโรปหลาย ๆ กลุ่มนี้ก็เหมือน ๆ กัน และเรียกรวม ๆ กันว่าวัฒนธรรมตะวันตก ถึงแม้ว่าชาวอิตาลีเลียน ชาวเยอรมัน ฯลฯ ก็ยังมีลักษณะบางอย่างที่เป็นของตัวเองโดยเฉพาะนอกจากวัฒนธรรมตะวันตกยังแพร่กระจายเข้ามามีอิทธิพลในประเทศต่าง ๆ ในซีกตะวันออกของโลก ที่เห็นชัดที่สุดก็คือวัฒนธรรมทางด้านเทคโนโลยี สำหรับในเมืองไทยวัฒนธรรมตะวันตกที่คนไทยรับมาจนแทบจะยึดถือเป็นของตัวเองก็คือ ในเรื่องการแต่งตัว

ปัจจุบันการนุ่งกางเกงและนุ่งกระโปรงเป็นสิ่งที่คนไทยไม่คิดและไม่มีความรู้สึกว่าเป็นวัฒนธรรมชาวตะวันตกที่เรารับมา

นักวิชาการกลุ่มหนึ่งนำโดย ฟรานซ์ โบแอส แห่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย เชื่อในเรื่องการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม จากจุดศูนย์กลางของสังคมหนึ่ง และขยายวงกว้างออกไปยังชุมชนอื่นหรือสังคมอื่น วัฒนธรรมที่แผ่ขยายออกไปยังชุมชนอื่นนี้ อาจเป็นวัฒนธรรมย่อย ส่วนใดส่วนหนึ่งในลักษณะของชนบทรอบนิคมประเพณี หรือความเชื่อ หรือประติมากรรมและสถาปัตยกรรมก็ได้แนวคิดนี้ได้ขยายขอบเขตไปเป็นการแบ่งสังคมและวัฒนธรรมในโลกเป็นภาค ๆ ตามความคล้ายคลึงของวัฒนธรรม อย่างเช่นกรณีอินเดียแดงเผ่าต่าง ๆ หรือกลุ่มต่าง ๆ เช่น อินเดียแดงกลุ่มตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วยอินเดียแดง 5-6 เผ่า ซึ่งต่างก็มีอาชีพจับปลา และมีเครื่องมือเครื่องใช้และชนบทรอบนิคมประเพณีบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน อินเดียแดงกลุ่มตะวันตกเฉียงใต้คือกลุ่มที่อยู่ในแถบทะเลทรายและมีลักษณะความเป็นอยู่และชนบทรอบนิคมประเพณีเหมือนกัน เป็นต้น

ความคิดในเรื่องการแพร่กระจายของวัฒนธรรมนี้อาจเปรียบเทียบกับความคิดในเรื่องการคิดสิ่งประดิษฐ์ใหม่ การคิดประดิษฐ์สิ่งของขึ้นมาใหม่อาจเกิดขึ้นได้หลาย ๆ แห่งพร้อม ๆ กัน การที่มีสิ่งประดิษฐ์เหมือนกันในส่วนต่าง ๆ ของโลกในสังคมที่ต่างกันไม่จำเป็นจะต้องเกิดมีได้ เพราะการแพร่กระจายของวัฒนธรรมนั้น ๆ ความคิดอาจเกิดขึ้นได้ในหลาย ๆ จุด

การพิจารณาเรื่องการแพร่กระจายของวัฒนธรรมนั้น โบแอสเสนอว่าให้มองวัฒนธรรมที่องค์ประกอบและดูว่าองค์ประกอบใดมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ใด และแพร่กระจายไปครอบคลุมบริเวณใดบ้าง การพิจารณาด้วยแนวคิดนี้อาจใช้ได้กับวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและวัฒนธรรมที่เป็นความเชื่อ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมในแนวนอน

จะเห็นได้ว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรมภายในสังคมเดียวกัน คือ การสืบทอดวัฒนธรรมในแนวตั้งจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ในกระบวนการเรียนรู้ที่พ่อแม่อบรมสั่งสอนลูก ส่วนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่งเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมในแนวนอน และเป็นการที่สังคมหนึ่งยอมรับวัฒนธรรมของสังคมอื่น โดยที่ฝ่ายรับวัฒนธรรมใหม่และละทิ้งวัฒนธรรมของตัวเองบางส่วน และทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมจนทำให้สูญเสียเอกลักษณ์เดิมไป

3. แนวคิดเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมและการเปรียบเทียบวัฒนธรรมการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมมีเรื่องพึงระวังอยู่ คือ เรื่องการตีความหรือตีค่าวัฒนธรรม มนุษย์เราอดไม่ได้ที่จะคิดว่าวัฒนธรรมของตัวเองนั้นดีที่สุดในการวิเคราะห์หรือศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมอื่นจึงอดไม่ได้ที่จะให้ค่านิยมหรือความคิดจากประสบการณ์ส่วนตัวมาวัดหรือประเมินวัฒนธรรมอื่น ๆ ความคิดที่ว่า

วัฒนธรรมของตนดีกว่าวัฒนธรรมของสังคมอื่นนี้ คือ อคติทางวัฒนธรรมและเป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงเป็นอย่างยิ่ง

ความคิดพื้นฐานถือความเชื่อที่ว่าวัฒนธรรมของแต่ละสังคม มีรูปแบบและประวัติความเป็นมาของตัวเอง วัฒนธรรมของแต่ละสังคมย่อมจะต้องถูกพิจารณาภายในสังคมนั้น เพราะไม่มีกฎเกณฑ์ใดที่จะนำมาพิจารณาเปรียบเทียบหรือตีค่าวัฒนธรรมได้ วัฒนธรรมจึงควรจะต้องได้รับการพิจารณาเฉพาะตัวของตัวเอง และไม่ควรจะมีการเปรียบเทียบว่าวัฒนธรรมใดดีกว่ากัน การพยายามเปรียบเทียบวัฒนธรรมจะเป็นการพยายามใช้มาตรฐานเดียวกันวัดในสิ่งที่มีประวัติศาสตร์เป็นมาต่างกัน

ดังได้กล่าวมาแล้ว สังคมและวัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญของความเป็นมนุษย์ เป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง สิ่งที่แยกสังคมหนึ่งว่าแตกต่างจากอีกสังคมหนึ่งก็คือวัฒนธรรม ในขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมก็เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมและจิตใจของมนุษย์ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ช่วยประสานและผูกมัดไว้ในสังคมเดียวกัน เป็นสิ่งที่ช่วยให้โครงสร้างของสังคมคงอยู่ เพราะเป็นการเสริมสร้างความผูกพันทางจิตใจของคนหลาย ๆ คนเข้าไว้ด้วยกัน

สาเหตุของการเกิดวัฒนธรรม

งามพิศ สัตย์สงวน (2543) ได้อธิบายว่า การเกิดวัฒนธรรมมีสาเหตุมาจากความต้องการของมนุษย์ 3 ประการ คือ

1. ความต้องการที่จะได้รับการตอบสนองทางชีววิทยา (Biological Needs) ซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐาน คือ ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัย เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ
2. ความต้องการทางสังคม (Social Needs) เนื่องจากการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มาก ที่ต้องมีการจัดระเบียบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการแบ่งหน้าที่ การร่วมมือกันแก้ไขปัญหาพื้นฐาน ความต้องการด้านนี้ ก่อให้เกิดวัฒนธรรม คือ การจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization)
3. ความต้องการทางจิตใจ (Psychological Needs) ซึ่งวัฒนธรรมที่มาตอบสนองความต้องการ คือ ระบบความเชื่อ

ความต้องการของมนุษย์ทั้ง 3 ประการ ก่อให้เกิดปัญหา 9 ประการ ได้แก่

1. ปัญหาความสัมพันธ์ทางเพศและการควบคุมเพศสัมพันธ์
2. ปัญหาปากท้อง
3. ปัญหาความขัดแย้งและการควบคุมทางสังคม
4. ปัญหาเรื่องการอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคม

5. ปัญหาเรื่องลึกลับ อำนาจเหนือธรรมชาติ
6. ปัญหาเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ
7. ปัญหาเรื่องการสื่อสาร
8. ปัญหาเรื่องความคิดสร้างสรรค์และการแสดงออก
9. ปัญหาเรื่องการพักผ่อนหย่อนใจ

ข้อคิดเห็นของงามพิศ สัตย์สงวน สอดคล้องกับแนวคิดของ อมรา พงศาพิชญ์ (2543)

ที่อธิบายถึงพัฒนาการของการเกิดวัฒนธรรมที่เริ่มจากความต้องการขั้นพื้นฐาน ไปสู่ความต้องการชีวิตที่ดีขึ้น จนกระทั่งเป็นความต้องการขั้นสูงสุดคือความต้องการเสถียรภาพ ความมั่นคง ขณะที่การตอบสนองความต้องการระดับแรก เป็นการตอบสนองในระดับปัจจัย 4 เมื่อความต้องการสูงขึ้น การตอบสนองจะอยู่ในรูปของวัฒนธรรม และเมื่อความต้องการสูงไปจนถึงเสถียรภาพความมั่นคงจะพัฒนาการตอบสนองไปสู่สถาบันทางสังคม โดยได้มีการจัดระดับของวัฒนธรรมออกเป็น 4 ระดับ ดังนี้

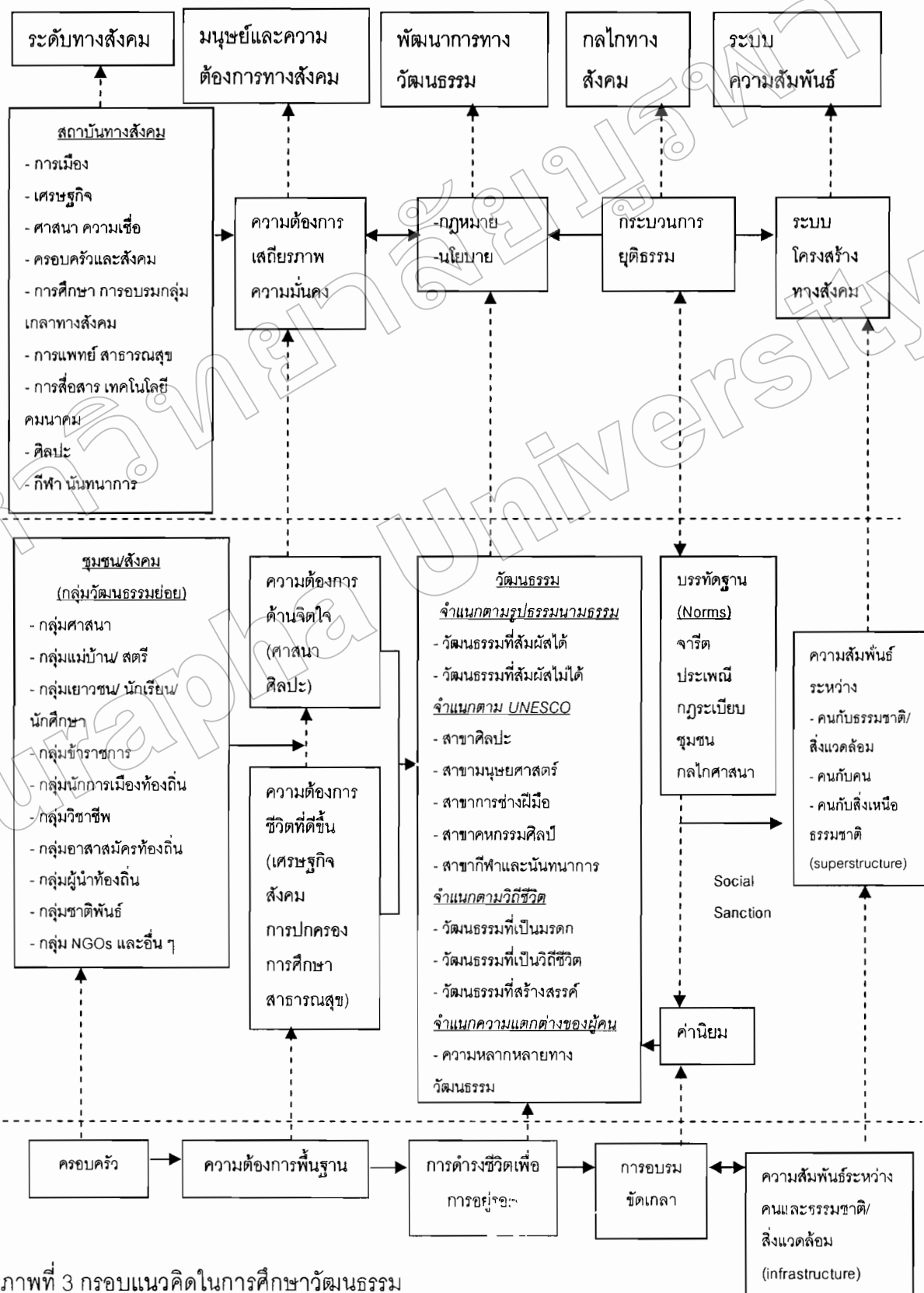
1. วัฒนธรรมทั่วไป (General Culture) หมายถึง วัฒนธรรมที่อยู่ในระดับกว้างที่สุด มนุษย์ในทุกสังคมต้องเรียนรู้และใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตของสมาชิกจำนวนมากของสังคม
2. วัฒนธรรมเฉพาะ (Specific) หมายถึง วิถีชีวิตของสังคมหนึ่งสังคมใด เช่น วัฒนธรรมของสังคมไทย จีน ญี่ปุ่น

3. วัฒนธรรมย่อย (Subculture หรือ Sub Specific) หมายถึง ความแตกต่างในวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่อยู่ในสังคมเดียวกัน เช่น วัฒนธรรมของคนชั้นสูง กลาง ต่ำ วัฒนธรรมย่อยของกลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรมย่อยของนิสิต นักศึกษา นักเรียน ผู้หญิง เด็ก คนชรา เป็นต้น

4. วัฒนธรรมที่เฉพาะบางส่วน (Inter Specific) หมายถึง บางส่วนของวัฒนธรรมที่อาจเป็นวัฒนธรรมร่วมเฉพาะ หมายถึง วัฒนธรรมย่อยที่ร่วมกันอยู่ใน 2 วัฒนธรรมหรือหลายวัฒนธรรม

การจัดระดับของวัฒนธรรมมีความสำคัญมาก เนื่องจากในสังคมใหญ่มักมีสังคมย่อยหรือกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมและความเชื่อแตกต่างกัน วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากความต้องการของมนุษย์ที่มีมากขึ้นจากความต้องการพื้นฐานไปสู่การดำรงชีวิตที่ดีกว่า ทำให้เกิดวัฒนธรรมทางด้านวัตถุและจิตใจ ทำให้เกิดระบบคุณค่าต่าง ๆ ของกลุ่มคนภายใต้บรรทัดฐานทางสังคม โดยมีกลไกการควบคุมที่เรียกว่า การแข่งขันของสังคม (Social Sanction) ความต้องการที่เพิ่มขึ้นนี้เมื่อพัฒนาไปสู่ระดับเสถียรภาพจึงก่อให้เกิดสถาบันทางสังคมภายใต้โครงสร้างของสังคม โดยมีกลไกในการควบคุมสถาบันและโครงสร้าง คือ กฎหมาย ทิศทางของความต้องการที่มากขึ้นได้ก่อให้เกิดพัฒนาการทางวัฒนธรรมจากความเรียบง่ายไปสู่ความซับซ้อน รวมทั้งกลไกที่ควบคุมทางสังคมจะซับซ้อนตามไปด้วย ความสัมพันธ์เหล่านี้สะท้อนถึงพัฒนาการของความสัณฐานระหว่างมนุษย์

และธรรมชาติไปสู่มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ (ระบบความเชื่อที่อาจไม่ผูกกับเหตุผล) ที่เรียกว่า Superstructure และความสัมพันธ์ที่เป็นภายใต้กระบวนการพัฒนาที่มุ่งความทันสมัย ดังสรุปในภาพที่ 3

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดในการศึกษาวัฒนธรรม

ตอนที่ 2 แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อผลกระทบทางวัฒนธรรมจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันมีผลมาจากการมีแรงกดดันที่มองไม่เห็น ซึ่งไม่สามารถควบคุมได้ ปัจจัยที่กำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ แรงกดดันที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ความเจริญทางเทคโนโลยี การจัดการลำดับชั้นทางสังคมและระบบเศรษฐกิจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคม (นิเทศ ดินณะกุล, 2544, หน้า 18)

ลูวิชัย หวันแก้ว (2551, หน้า 155 – 162) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ไว้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Chang) หมายถึง การที่ระบบสังคม กระบวนการแบบอย่างหรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นด้านใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเป็นไปในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราวโดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือโทษก็ได้ทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีความหมายโดยตรงถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม โดยที่ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยว่าดีขึ้นหรือเลวลงแต่อย่างใดทั้งสิ้น ความหมายนี้จึงรวมการเปลี่ยนแปลงในสมัยปัจจุบันที่มนุษย์พยายามประยุกต์ใช้วิทยาการเข้าช่วยวางแผนด้วย การเปลี่ยนแปลงบางอย่างในสังคมอาจเกิดในระดับของปัจเจกบุคคล ซึ่งมีได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ในสังคมเลยก็ได้ เช่น การที่มีคนบางคนเกิดมาและบางคนตายไป แต่หากปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในระดับของกลุ่มสังคม ปรากฏการณ์นั้นก็ย่อมมีนัยต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างแน่นอน การเปลี่ยนแปลงของภาวะเจริญพันธุ์ของกลุ่มประชากรอาจมีผลต่อขนาดครอบครัว และยังส่งผลกระทบต่อโครงสร้างอายุของประชากรในชนบทให้เปลี่ยนแปลงไปโดยมีคนแก่มากขึ้น ซึ่งอาจมีผลต่อระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวของเกษตรกรในชนบทที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม อาจสามารถจำแนกออกได้เป็นองค์ประกอบ 2 ส่วน อันได้แก่ วัฒนธรรมด้านวัตถุ (Material Culture) และวัฒนธรรมที่ไม่มีวัตถุ (Non-Material Culture) วัฒนธรรมด้านวัตถุ หมายถึง สิ่งของเครื่องใช้อันเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น

การเปลี่ยนแปลงจากหม้อดินหุงข้าวด้วยฟืนมาเป็นการใช้หม้อหุงข้าวอัตโนมัติด้วยไฟฟ้า ส่วนวัฒนธรรมทางด้านที่มีใช้วัตถุนั้น หมายถึง ระบบค่านิยม บรรทัดฐาน และสัญลักษณ์ เช่น ค่านิยมในการมอบตำแหน่งแก่บุคคลโดยยึดถือตามชาติกำเนิดของบุคคลนั้น ซึ่งอาจเปลี่ยนมาเป็นการยึดถือตามความสามารถ และผลงานของตนแทนความเชื่อเกี่ยวกับการมีลูกหลายคน ซึ่งอาจเปลี่ยนจากการนิยมมีลูกมากมาเป็นการนิยมมีลูก 2 คน เป็นต้น วัฒนธรรมส่วนแรกเป็นรูปธรรมและมักจะสังเกตเห็นได้ง่ายกว่า แต่วัฒนธรรมส่วนหลังมักจะสังเกตเห็นยากเพราะเป็นนามธรรมและลึกซึ้งกว่า ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านนามธรรมนี้เป็นแก่นสารของวัฒนธรรมที่แท้จริง การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้น และที่สำคัญก็คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม บรรทัดฐาน และระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในสังคมนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงในแง่สิ่งของเครื่องใช้เกิดขึ้นง่ายกว่า แต่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องค่านิยมและสัญลักษณ์ทางสังคมมักจะต้องใช้เวลาอันยาวนานและยากเย็นกว่า ตัวอย่าง เช่น การเปลี่ยนแปลงของค่านิยมจากสถานภาพและบทบาทชายเป็นใหญ่มาเป็นหญิงและชายเท่าเทียมกัน ค่านิยมในเรื่องการเลือกคู่ การแต่งงาน เป็นต้น

ในความหมายแคบแล้ว การเปลี่ยนแปลงสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอาจแยกกัน แต่มีความเกี่ยวข้องใกล้ชิด การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมกับการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของสังคมก็ย่อมเกี่ยวข้อง และเกี่ยวเนื่องเสมือนเป็นด้านหัวและด้านท้ายของเหรียญอันเดียวกัน ในที่นี้เราจะยึดความหมายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในความหมายกว้างอันรวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้ด้วย

ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอาจยกมาพิจารณาระดับต่าง ๆ ของหน่วยสังคมจากหน่วยเล็กที่สุดจนถึงใหญ่ที่สุด เช่น ครอบครัวไปถึงสังคมประเทศ สังคมโลก จากการเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เป็นค่านิยมบรรทัดฐานของการกระทำและรวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงสถาบัน

การเปลี่ยนแปลงในค่านิยมอันหมายถึง การเปลี่ยนแปลงของมาตรฐานการประพฤติปฏิบัติในสังคม เช่น จากเดิมวัดความสูงต่ำและฐานะด้วยคุณสมบัติอันติดตัวบุคคลมา (Ascribed Status) เปลี่ยนมาสู่การวัดด้วยผลงาน (Achievement) หรือการกระทำที่แสดงออกมา (Performance) ส่วนการเปลี่ยนแปลงในสถาบันในสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัว ได้แก่ การแต่งงานจากระบบผัวหลายคนเมียหลายคนมาเป็นผัวเดียวเมียเดียว การเปลี่ยนจากการแบ่งมรดกแก่ลูกชายคนโตคนเดียวมาเป็นทุกคนได้มรดกเท่ากัน การเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครอง ได้แก่ ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ ฯลฯ

การจำแนกประเภทของการเปลี่ยนแปลง

จำแนกตามแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลง

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเริ่มจากไหนในขั้นต้นเราสามารถจำแนกการเปลี่ยนแปลงเป็นสองประเภทตามแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลงว่ามาจากในหรือนอกหน่วยสังคมที่เราศึกษานั้น ๆ

1. การเปลี่ยนแปลงจากภายใน (Endogenous Change) เช่น จากการประดิษฐ์คิดค้นวิธีการผลิตใหม่ขึ้นในสังคมนั้นเอง จากการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างกลุ่มและกระบวนการในสังคม จากการริเริ่มดำเนินการเปลี่ยนแปลงจากชนชั้นนำ หรือจากขบวนการปฏิวัติโดยประชาชน เป็นต้น

2. การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก (Exogenous Change) เช่น การรับเอาเทคโนโลยีหรือสิ่งประดิษฐ์ (Invention) จากภายนอก การล่าอาณานิคมของจักรวรรดินิยมอังกฤษต่ออินเดีย หรือตัวอย่างร่วมสมัย ได้แก่ เทคโนโลยีสารสนเทศ การเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกนี้บางครั้งก็เกิดขึ้นโดยสมัครใจ และเลือกสรรโดยสังคมผู้เปลี่ยนแปลง บางครั้งก็เป็นการใช้กำลังบังคับโดยตรง (หรืออ้อม)

ในโลกความเป็นจริงนั้น เราอาจไม่สามารถชี้ชัดว่าต้นตอของการเปลี่ยนแปลงมาจากภายในหรือภายนอกสังคมอย่างง่ายดายนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันที่มีการติดต่อระหว่างสังคมมาก เช่น ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสังคมกำลังพัฒนาหลายอย่างริเริ่มมาจากภายนอกสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในหลายประเทศมักมีผลสืบต่อจากลัทธิล่าอาณานิคมแต่เดิม ในระยะหลังมานี้แหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลงมักมาจากเทคโนโลยีจากต่างสังคม ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็เกี่ยวข้องกับบทบาทของการขยายตัวขององค์การระหว่างประเทศต่าง ๆ บทบาทของมหาอำนาจและบรรษัทข้ามชาติต่าง ๆ

ประเด็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นจากต้นตอภายนอกกับจากต้นตอภายในนั้นมีผลลัพธ์ที่แตกต่างกันหรือไม่ประการใด ความแตกต่างอาจมีหลายประการ ได้แก่ ประการแรก ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลงกับประชาชนในการเปลี่ยนแปลงทั้งสองแบบอาจต่างกันด้วย เช่น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงบางกรณีเป็นชาวต่างประเทศซึ่งอาจมีความรู้ เทคโนโลยี แต่มีช่องว่างทางวัฒนธรรมกับชนพื้นเมือง

ประการที่สอง ถ้าหากพิจารณาภายในสังคมหนึ่ง ๆ การเปลี่ยนแปลงนั้นเริ่มจากส่วนใดหรือสถาบันใดก่อน เช่น จากสถาบันการเมือง จากสถาบันเศรษฐกิจ หรือจากสถาบันความเชื่อหรืออุดมการณ์

ประการที่สาม ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงมีอะไรบ้าง สภาพเงื่อนไขก่อนการเปลี่ยนแปลง (Initial Conditions) เป็นอย่างไร ในแต่ละสังคมย่อมมีความพรักพร้อมแตกต่างกันไป

ประการที่สี่ กลุ่มสังคมใดที่ริเริ่มการเปลี่ยนแปลง เป็นกลุ่มเศรษฐกิจ เป็นกลุ่มการเมือง กลุ่มศาสนา กลุ่มปัญญาชน ฯลฯ ริเริ่มแล้วแพร่กระจายจากด้านหนึ่ง ๆ ออกไปด้านอื่น ๆ และไปทั่วทั้งสังคมอย่างไร

เราจำเป็นต้องพิจารณากระบวนการของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะองค์รวม โดยเชื่อมโยงทั้งการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกและภายในควบคู่ไปด้วยกัน โดยเฉพาะแง่ที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกและภายใน การตอบโต้ (Response) ต่อสิ่งท้าทาย (Challenge) จากภายนอกที่มีความหลากหลายในแต่ละภาคแต่ละส่วนของสังคมซึ่งไม่ได้มีลักษณะเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด

แหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลงจากภายในระบบสังคม

ความขัดแย้งภายในระบบสังคมอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ ทุกสังคมย่อมมีช่องว่างทางที่จะเกิดความขัดแย้งภายในได้ในลักษณะต่อไปนี้

1. การใช้สิทธิอำนาจในสังคมบางครั้งมักก่อให้เกิดการต่อต้านอย่างเปิดเผยหรืออย่างลับ ๆ บางครั้งก็มีปัญหาที่ผู้มีอำนาจบรรลุแก่อำนาจ การใช้อำนาจไปเอาเปรียบคนบางกลุ่มเหล่านี้ อาจก่อให้เกิดความแตกแยกและความขัดแย้งในสังคมมากขึ้นจนทำให้ประชาชนกลุ่มใหญ่เกิดความรู้สึกแปลกแยก (Alienated) จนอาจนำไปสู่ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลง
2. กระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ในสังคมไม่อาจจะมีลักษณะสมบูรณ์เป็นเนื้อเดียวกันโดยตลอดไป ทุกสังคมย่อมมีวัฒนธรรมย่อย (Subculture) ของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ หรือแม้แต่วัยต่าง ๆ บางครั้งก็ขัดกันยังมีชนกลุ่มย่อยหลายกลุ่ม โอกาสของการปฏิบัติอย่างกีดกันมีการเลือกปฏิบัติในสังคมก็ยังมีมาก เมื่อเป็นเช่นนี้โอกาสความขัดแย้งก็ยิ่งสูง
3. ทุกสังคมมีกระบวนการที่แข่งขันและขัดแย้งกันภายในระหว่างกลุ่มสมาชิกในสังคมอยู่แล้ว
4. ความเหลื่อมล้ำในสังคมในด้านโอกาสชีวิตและทรัพย์สินระหว่างฐานันดรระหว่างชนชั้นต่าง ๆ และระหว่างกลุ่มต่าง ๆ หากมีความแตกต่างเด่นชัดมากก็อาจก่อให้เกิดความรู้สึกไม่เป็นธรรมมาก และอาจเป็นต้นเหตุของการเปลี่ยนแปลงได้
5. กลุ่มบุคคลที่ครอบครองผลประโยชน์อยู่แล้ว (Vested Interests) อาจขัดขวางการเปลี่ยนแปลงอันจะทำให้กลุ่มของตนมีฐานะต่ำลงและมีการกระจายผลประโยชน์ ซึ่งในด้านนี้ก็สามารถก่อให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้นได้

โดยเราอาจจำแนกประเภทของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้ในลักษณะที่ว่ามนุษย์ในสังคมได้นำเจตจำนงและความรู้เข้ามามีส่วนในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมบ้างหรือไม่ ในประเด็นนี้อาจจะเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ในปัจจุบันเจตจำนงของมนุษย์ในการเปลี่ยนแปลงมีบทบาทมากขึ้นมากกว่าสมัยโบราณมาก ตามแนวนี้เราก็แบ่งการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 2 แบบ โดยอาจจะไม่ได้แยกขาดกันไปเลยแต่ก็เหลือมความหมายกันอยู่ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง (Spontaneous Change) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยโบราณมักเป็นอย่างนี้เพราะไม่มีการวางแผน แต่อาจไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไป การสร้างเมือง การสร้างวัด ก็มีการวางแผนด้วยเช่นกัน

2. การเปลี่ยนแปลงตามแผน (Planned Change) หมายถึง การนำความรู้และความต้องการเข้ามาประกอบการจัดการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่อำนาจรวมศูนย์ เป็นการที่ชนชั้นนำในสังคม ซึ่งอาจเป็นสมาชิกที่ครองฐานะและอำนาจพยายามเข้ามามีส่วนกำหนดทิศทาง อัตราและขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง แต่ในสังคมประชาธิปไตยก็เปิดให้การวางแผนมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น

ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์แสดงถึงทิศทางใดทิศทางหนึ่งหรือไม่ ถ้ามีเส้นทางการเปลี่ยนแปลงจะเป็นเส้นตรงสูงขึ้น ๆ เป็นขั้นบันได เป็นวัฏจักรขึ้น ๆ ลง ๆ หรืออย่างไรมนุษย์เรามักจะพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยค่านิยมว่าสิ่งนั้นดีหรือเลว สิ่งนั้นพึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนา การตัดสินคุณค่าหรือการวินิจฉัยคุณค่าจึงมักแฝงอยู่ในการคิดของมนุษย์เราอยู่เสมอ แต่ในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมอาจไม่สามารถใช้การวินิจฉัยคุณค่า (Value Judgment) เข้าวัดได้เสมอไป เช่น การเปลี่ยนแปลงของขนาดครอบครัว การนับถือศาสนาที่เปลี่ยนไป การขยายตัวของหน่วยธุรกิจ ฯลฯ แต่ก็มีปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมจำนวนมิใช่น้อยที่มีการตีความแตกต่างกัน แล้วแต่เกณฑ์ค่านิยมที่แตกต่างไปของผู้ศึกษา ตัวอย่างเช่น การเพิ่มขึ้นของอัตราการหย่า การแพร่ขยายของการจัดองค์การแบบสมัยใหม่ การแพร่ของวัฒนธรรมบริโภคนิยม ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องตระหนักถึงปัญหาการวินิจฉัยคุณค่านี้อยู่เสมอ ในการพิจารณาปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลง

เมื่อเราพิจารณาถึงทิศทางและลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็ย่อมต้องพิจารณาถึงคำว่า “ความก้าวหน้า” “การพัฒนา” และ “วิวัฒนาการ” “ภาวะความทันสมัย” และ “การปฏิวัติทางสังคม” ด้วย เพราะคำเหล่านี้ล้วนมีความหมายและเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกันอยู่มาก

1. ความก้าวหน้า เป็นคำที่แฝงด้วยการวัดด้วยค่านิยม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปใน

ทิศทางที่ “พึงปรารถนา” จากจุดที่มีความพึงพอใจน้อยกว่าไปสู่จุดที่พึงพอใจมากกว่า ปัญหาที่เกี่ยวข้อง คือ พึงปรารถนาของใครหรือสมาชิกกลุ่มใด

2. วิวัฒนาการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในปริมาณมากบ้างน้อยบ้าง เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ง่ายกว่า ไปสู่สภาพที่ซับซ้อนกว่า ส่วนใหญ่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าที่เป็นไปเองโดยไม่มีใครวางแผน แต่ก็มีสิ่งสมพอกพูนกันต่อ ๆ ไป

3. การพัฒนาสังคม (Social Development) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทางมีเป้าหมายตามเจตจำนงของคนในสังคมที่แสดงออกในรูปของการวางแผนหรือไม่ก็ได้

4. การทำให้เป็นสมัยใหม่ (Modernization) หมายถึง การมีความเจริญรุ่งเรืองตามสมัย โดยเฉพาะหมายถึงความเจริญให้ทันหรือเหมือนอย่างประเทศตะวันตก เช่น การมีเครื่องอุปกรณ์ความสะดวก มีดีกราม มีถนน มีร้านสรรพสินค้า เป็นต้น มักจะนิยมวัดด้วยเกณฑ์ของการอุปโภคและบริโภคโดยอาศัยมาตรฐานจากสังคมที่ทันสมัยแล้วดังกล่าว

5. การปฏิวัติสังคม (Social Revolution) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันของระเบียบสังคมเดิม โดยเฉพาะการจัดลำดับสูงต่ำของชนชั้นสังคมที่เคยมี การปฏิวัติสังคมมีผลเป็นการรื้อโครงสร้างสังคมเดิม ทำให้กลุ่มอำนาจที่เคยมีอภิสิทธิ์และเกียรติภูมิสูญเสียสิ่งเหล่านี้ไปอย่างสิ้นเชิง เช่น การปฏิวัติรัสเซีย ปี ค.ศ. 1917 การปฏิวัติจีน ปี ค.ศ. 1949

อัตราการเปลี่ยนแปลงอย่างไร การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจจะเกิดขึ้นรวดเร็วในบางระยะบางช่วง และก็อาจเกิดช้า ๆ ไม่ค่อยจะรู้สึกก็เป็นได้ทำนองเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงอาจจะรวดเร็วขึ้น หรืออาจจะล่าช้าลงก็ได้ การศึกษาการจดทะเบียนสิทธิบัตรสิ่งประดิษฐ์ใหม่ในสังคมอุตสาหกรรมจะพบเห็นแนวโน้มเหล่านี้ได้ชัดเจน ความแตกต่างที่ต้องสนใจให้มากก็คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลง ค่อยเป็นค่อยไป กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบรวดเร็ว (หรือแบบปฏิวัติ) การเปลี่ยนแปลงบางอย่างเห็นได้ง่าย เช่น การเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีนั้นสังเกตเห็นได้ไม่ยาก แต่การเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยมหรือองค์ประกอบของความสัมพันธ์ที่แฝงเร้นนั้นสังเกตเห็นยากและวัดได้ยาก

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

1. ทฤษฎีที่เกี่ยวกับวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม (Culture Evolution Theories)
2. กลุ่มทฤษฎีที่เน้นเรื่องความขัดแย้ง (Conflict Theories)
3. นิเวศวิทยาวัฒนธรรมกับการหวนกลับของทฤษฎีวิวัฒนาการ
4. แนวคิดวัตถุนิยมวัฒนธรรม
5. แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม
6. แนวคิดเรื่องการปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรม (Cultural Lag Concept)

7. แนวคิดและทฤษฎีอื่น ๆ (Other Concepts and Theories)

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม (Cultural Evolution Theories)

แนวคิดที่ว่า วัฒนธรรมของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตลอดเวลา คำว่า "วิวัฒนาการ" (Evolution) นั้น หมายถึง ภาวะของการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการเปลี่ยนที่มีลักษณะเด่นของตัวเอง ลักษณะเด่นที่ว่านี้ก็คือว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปหรือการเปลี่ยนไปที่ละเล็กละน้อยซึ่งก็ย่อมหมายความว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต้องใช้เวลาอันยาวนานถึงจะมองเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงโดยชัดเจน กระบวนวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมนั้น โดยส่วนรวมแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้างจะเชื่องช้าแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่บางขณะ วัฒนธรรมของมนุษย์ก็อาจเปลี่ยนไปอย่างใหญ่หลวงในระยะเวลาค่อนข้างสั้น และการเปลี่ยนทำนองนี้เราเรียกว่าการปฏิวัติทางวัฒนธรรม เพราะมิใช่วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมตามปกติ

ทฤษฎีวิวัฒนาการของวัฒนธรรม กลุ่มทฤษฎีวิวัฒนาการนี้แบ่งแยกตัวเองออกไปเป็นสองแขนงใหญ่ ๆ คือ 1) วิวัฒนาการเส้นตรง (Unilinear Evolution) และ 2) วิวัฒนาการหลายสายหรือวิวัฒนาการขนาน (Multilinear or Parallel Evolution)

ทฤษฎีวิวัฒนาการเป็นเส้นตรง เชื่อกันว่าเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากอิทธิพลทางด้านแนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต แนวคิดหรือทฤษฎีวิวัฒนาการทางชีวภาพซึ่งชาลส์ ดาร์วิน ได้เสนอไว้ตอนกลาง ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น ได้ทำให้สังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาสถาปนาขึ้นซึ่งกำลังมองหาตัวแบบ (Model) นำทางในการสร้างทฤษฎีทางสังคมอย่างมีความหมายจริงจังในทางวิชาการอยู่พากันตื่นตัวขึ้นและมีอยู่ไม่น้อยที่แนวคิดของชาลส์ ดาร์วิน ในเรื่องวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตนี้อาจนำมาปรับใช้กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้ใน บรรดานักสังคมศาสตร์เหล่านี้ที่เด่น ๆ ก็มีอาทิ เฮนรี มอร์แกน เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ และเอ็ดเวิร์ด บี ไทเลอร์ นักวิวัฒนาการเส้นตรงมีความเชื่อว่าสังคมมนุษย์ต่าง ๆ ก็มีภาวะเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิต คือ เริ่มต้นด้วยการเป็นสังคมแบบง่าย ๆ ง่าย ๆ มีภาวะความเป็นอยู่แบบเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ แล้วจึงค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมที่สลับซับซ้อนขึ้น มีความละเอียดอ่อนมากขึ้น และภาวะความเป็นอยู่ของคนในสังคมก็มีความแตกต่างกันมากขึ้น ซึ่งเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการมีกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เพราะความเจริญก้าวหน้าของสังคม

ลิวส์ เฮนรี มอร์แกน และเอ็ดเวิร์ด บี ไทเลอร์ เป็นนักมานุษยวิทยาจึงสนใจเอาแนวคิดของดาร์วินมาอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะมอร์แกนถึงกับลงทุนสร้างภาพกระบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ทฤษฎีวิวัฒนาการเส้นตรงทราดหนักลงเมื่อเผชิญกับปัญหาเรื่องการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมซึ่งพวกนิยมแนวคิดเรื่องการ

แพร่กระจายทางวัฒนธรรมมักจะสันนิษฐานว่าวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งอาจแพร่กระจายไปสู่สังคมอื่นได้ และนี่ก็เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะโต้แย้งแนวคิดวิวัฒนาการเส้นตรงได้ว่า สังคมไม่จำเป็นต้องผ่านขั้นตอนวิวัฒนาการมาทุกขั้นตอนเสมอไป วิวัฒนาการของสังคมอาจมีการกระโดดข้ามขั้นตอนได้ เพราะการขอยืมทางวัฒนธรรมซึ่งมีตัวอย่างสนับสนุนมากมายในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของมนุษย์ ข้อโต้แย้งของพวกนิยมการแพร่กระจายของวัฒนธรรมนี้ได้มีส่วนช่วยเปลี่ยนหลักเกณฑ์ทางทฤษฎีของกลุ่มวิวัฒนาการเส้นตรงออกไปทำให้มีความน่าเชื่อถือมากขึ้น โดยมี การแบ่งแยกกระบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมออกเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) วิวัฒนาการทั่วไป หรือวิวัฒนาการสากล (General or Universal Evolution) และ 2) วิวัฒนาการเฉพาะ (Specific Evolution) ซึ่งหมายถึง กระบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคม

เมื่อได้มีการแบ่งแยกกระบวนการวิวัฒนาการออกเป็น 2 รูปแบบเช่นนี้แล้ว ทฤษฎีวิวัฒนาการก็สามารถอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมได้ดียิ่งขึ้น โดยอธิบายว่า วัฒนธรรมของมนุษย์โดยส่วนรวมนั้นมีแนวโน้มที่จะวิวัฒนาการไปในทิศทางที่ดีขึ้นหรือก้าวหน้าขึ้น และความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมนี้อาจแสดงให้เห็นประจักษ์ได้ด้วยการวัดปริมาณและเทคนิคของการใช้พลังงาน (White, 1949 a) นอกจากนั้นเราอาจวัดได้ด้วยปริมาณและคุณภาพของเทคนิควิทยา (Technology) ซึ่งเป็นผลผลิตของวัฒนธรรมในแต่ละยุคแต่ละสมัย (Childe, 1951) นี่เป็นเรื่องกระบวนการวิวัฒนาการทั่วไปหรือวิวัฒนาการสากล ซึ่งไม่ได้พิจารณาเฉพาะวัฒนธรรมของสังคมใดสังคมหนึ่ง หากแต่กล่าวรวมถึงวัฒนธรรมของมนุษย์โดยส่วนรวม

วิวัฒนาการหลายสายหรือวิวัฒนาการขนาน นักสังคมศาสตร์ผู้ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มวางเกณฑ์ทางความคิดและวิธีการศึกษาวิวัฒนาการหลายสายก็คือ Julian Steward นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันแห่งมหาวิทยาลัยอิลลินอยส์ สจวร์ตมองเห็นข้อบกพร่องของแนวคิดวิวัฒนาการเส้นตรงของกลุ่มนักวิวัฒนาการศตวรรษที่ 19 เช่นเดียวกับที่สังคมศาสตร์รุ่นต่อ ๆ มามองเห็น และในขณะเดียวกันเขาก็ไม่ยอมรับวิธีการศึกษาของกลุ่มวิวัฒนาการสากลของ Leslie White and Gordon Childe เพราะเขาเห็นว่ากฎของ White and Childe แม้ว่าจะถูกต้องถ้ามองในแง่วิวัฒนาการโดยส่วนรวมของวัฒนธรรมมนุษย์ แต่ก็ไม่สามารถจะตอบปัญหาหรืออธิบายถึงสาเหตุว่าทำไมวัฒนธรรมบางวัฒนธรรมจึงเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว ในขณะที่บางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงช้ามาก Steward ย้ำว่านอกจากจะต้องการสร้างกฎเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมแล้ว วิวัฒนาการหลายสายยังต้องการค้นหาสาเหตุที่ทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปแตกต่างกันอีกด้วย

วิวัฒนาการหลายสายนั้นเป็นทั้งแนวคิดและวิธีการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมแต่ละชีวิตก็พยายามเน้นในแง่ของวิธีการศึกษามากกว่า (Steward, 1963, p. 18)

เขาเสนอว่ากลุ่มวิวัฒนาการหลายสายสนใจเก็บรวบรวมจัดหมวดหมู่และนำเอาข้อมูลประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของสังคมต่าง ๆ มาพิจารณาเปรียบเทียบกันโดยไม่ได้มีการวางแผนคิดไว้ล่วงหน้าไม่เหมือนกับนักวิวัฒนาการเส้นตรงซึ่งพยายามหาข้อมูลบางประการมาสอดใส่ในช่องของแนวคิดที่ได้วางไว้ก่อนแล้ว และก็ไม่เหมือนกับกลุ่มนักวิวัฒนาการสากล เพราะวิวัฒนาการหลายสายสนใจศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์แต่ละสังคม มิใช่จะพยายามสร้างกฎเกณฑ์วิวัฒนาการวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

วิธีการศึกษาของกลุ่มวิวัฒนาการหลายสายซึ่ง Steward ได้คิดสร้างขึ้นมาที่สำคัญและควรนำมาพิจารณาไว้โดยย่อ ณ ที่นี้ก็คือ แนวคิดเรื่อง "นิเวศวิทยาวัฒนธรรม" (Cultural Ecology) กับ "ระดับของการกลืนกลืนกันทางสังคมวัฒนธรรม" (Level of Sociocultural Integration) "นิเวศวิทยา" (Ecology) คือ การปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อม (Adaptation to Environment) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมจึงหมายถึงวิธีการศึกษาหาข้อกำหนดหรือหลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นผลกระทบจากการปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อม (ของมนุษย์แต่ละสังคม) ตามแนวคิดของสจวร์ต เขาถือว่านิเวศวิทยาวัฒนธรรมแตกต่างไปจากนิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology) เพราะนิเวศวิทยาวัฒนธรรมนั้นมุ่งเน้นแสวงหากฎเกณฑ์เพื่ออธิบายถึงที่มาของลักษณะและแบบแผนวัฒนธรรมบางประการซึ่งมีอยู่ในแต่ละสภาวะแวดล้อม มากกว่าการมุ่งแสวงหาหลักการทั่วไปที่สามารถครอบคลุมถึงสภาพวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทุกแห่ง (Steward, 1963, p. 36) สิ่งที่สำคัญในแนวคิดเรื่องนิเวศวัฒนธรรมก็คือ สิ่งที่สจวร์ตเรียกว่า "แก่นวัฒนธรรม" (Cultural Core) ซึ่งหมายถึง กลุ่มของลักษณะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดกับกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพและการจัดการทางเศรษฐกิจ แก่นวัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนทางสังคม การเมือง และศาสนาซึ่งได้แสดงให้เห็นให้ประจักษ์แล้วว่า มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากกับการจัดการดังกล่าวด้วย

แบบแผนวัฒนธรรมที่มีความใกล้ชิดกับการปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อม เพื่อการดำรงชีพของมนุษย์มากที่สุด ได้แก่ ระบบเทคนิควิทยา (Technology) ของแต่ละสังคมซึ่งรวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ และการต่อสู้ป้องกันตนด้วยพวกสิ่งเหล่านี้เราอาจเรียกเพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า "วัฒนธรรมทางวัตถุ" (Material Culture) อย่างไรก็ตาม นิเวศวิทยาวัฒนธรรมมิได้สนใจศึกษาถึงที่มาและการแพร่กระจายของเทคนิควิทยาโดยทั่ว ๆ ไป นอกจากนี้ อาจมีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการล่าสัตว์แตกต่างกันได้เมื่ออยู่ในสภาวะแวดล้อมที่มีความแตกต่างกันมากในเรื่องของสภาพภูมิประเทศ สจวร์ตเสนอว่าในการศึกษาวัฒนธรรมของสังคมระดับชาติ (Nation – States) นั้น จะใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาซึ่งใช้ศึกษากับสังคมระดับ

เผ่าพันธุ์ ไม่ได้เต็มที เพราะสังคมระดับประเทศชาติมีระดับการเคลื่อนกลืนทางวัฒนธรรมที่จะต้องพิจารณาด้วย ในการนี้เขาได้เสนอให้แยกพิจารณาวัฒนธรรมของสังคมประเทศชาติออกเป็น 2 ระดับ คือ 1) วัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งก็อาจมีความหมายแตกต่างกันออกไปถึง 3 ความหมาย คือ อาจหมายถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสูงของวัฒนธรรมของแต่ละชาติ อาจหมายถึงสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ระดับชาติอย่างเช่น ระบบการเมือง การบริหาร และการเศรษฐกิจของประเทศ โดยส่วนรวม เป็นต้น และนอกจากนั้นวัฒนธรรมแห่งชาติยังอาจหมายถึง "ลักษณะประจำชาติ" ซึ่งเป็นผลรวมของค่านิยมทางวัฒนธรรมเด่นของแต่ละชาติก็ได้อีก ฉะนั้นวิธีการศึกษาวัฒนธรรมแห่งชาติจึงไม่อาจใช้วิธีการศึกษาสังเกตโดยตรงแบบการศึกษาวัฒนธรรมของชนเผ่าต่าง ๆ ได้ การศึกษาวัฒนธรรมแห่งชาติจึงอาจต้องใช้หลายวิธีการด้วยกัน อาทิ การใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี รวมทั้งการสำรวจที่มีตัวอย่างเป็นตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ อย่างเพียงพอด้วย

2) วัฒนธรรมระดับย่อยลงมาซึ่งเป็นของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ได้รวบรวมกันเข้ามาเป็นประชากรของประเทศชาติหนึ่งตามวิธีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม และประวัติการก่อตั้งประเทศของแต่ละประเทศ พวกกลุ่มท้องถิ่น กลุ่มอาชีพและสถาบันระดับท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ เราอาจศึกษาสังเกตพฤติกรรมได้โดยตรงรวมทั้งทำการสัมภาษณ์โดยละเอียดได้ด้วยแต่กลุ่มวัฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ เราย่อมไม่อาจนำไปกล่าวอ้างได้ว่าเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมระดับชาติ แม้กระนั้นการศึกษากลุ่มวัฒนธรรมย่อยก็ย่อมมีส่วนช่วยให้เราเข้าใจถึงความสลับซับซ้อนของวัฒนธรรมแต่ละประเทศได้ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวัฒนธรรมย่อย ๆ จะต้องนำมาพิจารณาประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวัฒนธรรมแห่งชาติ เราจึงจะมองเห็นภาพวัฒนธรรมของสังคมระดับประเทศชาติโดยแท้จริงได้ การศึกษาเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งย่อมจะไม่เป็นการเพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเอามาใช้สร้างกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้งทางสังคม (Conflict Theories) หัวใจของกลุ่มทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคมมีอยู่ตรงประเด็นที่ว่า การขัดแย้งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ฉะนั้นความขัดแย้งต่าง ๆ ที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นในระดับบุคคลหรือสังคมก็ตาม จึงถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ดีมีประโยชน์เพราะเป็นการนำไปสู่ภาวะใหม่ที่ดีกว่าเดิม ความขัดแย้งมิใช่ปรากฏการณ์ปลีกย่อยในสังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสังคมมนุษย์หรือสัตว์ก็ตาม หากแต่เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่แพร่หลายทั่วไป และเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้น ซึ่งโดยส่วนรวมแล้วก็นำไปสู่ภาวะใหม่ที่ดีกว่าเก่าเสมอมา ด้วยเหตุนี้เราจึงไม่ควรมองพฤติกรรมขัดแย้งว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดีหรือเป็นปรากฏการณ์ที่ผิดปกติวิสัยของโลกแต่อย่างใด

ประวัติหรือวิวัฒนาการแนวคิดและทฤษฎีที่ถือว่า ความขัดแย้ง คือ สาเหตุของการเปลี่ยนไปสู่ภาวะใหม่ที่ดีกว่าเดิมนั้น นับว่ามีความยืดยาวมากจนไม่สามารถที่จะนำเอามาพิจารณาโดยละเอียดได้ ฉะนั้นจะพิจารณาเฉพาะวิธีการและแนวคิดที่สำคัญ ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเท่านั้น คาร์ล มาร์กซได้ชื่อว่าเป็นนักปรัชญาที่มีความรู้ทางเศรษฐศาสตร์อย่างมากอีกคนหนึ่ง การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของมาร์กซ์แนวคิดเรื่องการให้ความสำคัญแก่สภาวะทางเศรษฐกิจว่าเป็นตัวการสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นนับว่าเป็นของมาร์กซ์โดยเฉพาะ

สาระสำคัญโดยย่อของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของมาร์กซ์ก็คือว่า สังคมมนุษย์แต่แรกเริ่มนั้นเป็นสังคมพลเรือนที่ผู้คนยังไม่ถูกแบ่งแยกเพราะทรัพย์สินต่าง ๆ กับแรงงานยังไม่ถูกแบ่งแยกออกจากกัน ผู้คนช่วยกันผลิต แบ่งกันใช้หรืออีกนัยหนึ่งเป็นสังคมที่ผู้คนยังไม่มีความเห็นแก่ตนแบบทุกวันนี้ นั่นคือสภาพของสังคมเริ่มแรกซึ่ง มาร์กซ์เรียกว่า "สังคมคอมมิวนิสต์โบราณ" ซึ่งเป็นสังคมที่เขาคิดว่ามีอยู่จริงแต่สภาวะเช่นนี้ค่อย ๆ หายไปเมื่อรัฐเกิดขึ้นมา บีบบังคับประชาชน ผู้คนเริ่มถูกแบ่งแยกทางการเมืองก็มีชนชั้นอยู่สองชั้นใหญ่ ๆ คือ ผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองทางเศรษฐกิจก็เกิดขึ้นชั้นที่ครอบครองทรัพย์สินไว้กับชนชั้นที่ยากจนซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการขัดแย้งที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาวะสังคมเรื่อยมาทุกยุคทุกสมัย ในบรรดาปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ นั้น มาร์กซ์เชื่อว่าปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มากที่สุด ฉะนั้นสภาวะทางเศรษฐกิจของสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัยจึงเป็นตัวกำหนดสภาวะของวัฒนธรรมแห่งสังคมในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นแบบของการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ค่านิยม หรืออุดมการณ์อื่น ๆ ก็ตามเขาจึงเรียกสภาวะทางเศรษฐกิจว่า "โครงสร้างส่วนใน" และเรียกกระบวนการเมืองการปกครอง ค่านิยมและอุดมการณ์อื่น ๆ ของสังคมว่าเป็น "โครงสร้างส่วนบนหรือส่วนเหนือ" ในความหมายที่ว่า การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนในจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนบนหรือส่วนเหนือ อีกนัยหนึ่งก็คือว่า เขาถือว่าสภาวะทางเศรษฐกิจของแต่ละสังคมเป็นตัวแปรอิสระ ส่วนสภาวะทางวัฒนธรรมอื่น ๆ เป็นตัวแปรตาม

นิเวศวิทยาวัฒนธรรมกับการหวนกลับของทฤษฎีวิวัฒนาการ

พัฒนาการของแนวความคิดทางมานุษยวิทยาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดแบบประวัติศาสตร์เฉพาะกรณีของ โบแอสหรือแนวความคิดแบบหน้าที่นิยมของ เรดคลิฟฟ์-บราวน์และมาลินอสกีนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการต่อต้านข้อสรุปของนักทฤษฎีวิวัฒนาการในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งส่งผลให้ทฤษฎีวิวัฒนาการเสื่อมความนิยมลงไปเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม หลังจากปี ค.ศ. 1940 เป็นต้นมา ได้มีนักมานุษยวิทยาอเมริกันกลุ่มหนึ่ง

หันกลับมาสนใจทฤษฎีวิวัฒนาการ และพยายามนำเอาทฤษฎีวิวัฒนาการมาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่ง ที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม จูเลียต สจ๊วต นักมานุษยวิทยาอเมริกัน ได้อธิบายแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคม ภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเงื่อนไขหลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม

สจ๊วต (Steward) มอง "วัฒนธรรม" ว่าเป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ประเด็นสำคัญสำหรับการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาจึงมีอยู่ว่า วัฒนธรรมมีการปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และมนุษย์มีวิธีการอย่างไรในการใช้เทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมจะถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อม แต่สจ๊วตเสนอว่า เราไม่ควรแยกแยะสภาพแวดล้อมออกจากความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญอีกส่วนหนึ่งในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ในสังคมดั้งเดิม มนุษย์มีวิถีการผลิตแบบล่าสัตว์และเก็บหาอาหาร โดยปกติแล้วผู้หญิงจะเป็นผู้เก็บหาอาหารและผู้ขายเป็นผู้ออกล่าสัตว์ การแบ่งแยกงานในลักษณะเช่นนี้มิได้เป็นเพราะผู้ชายมีร่างกายแข็งแรงกว่า แต่เป็นเพราะผู้หญิงต้องใช้เวลาดูแลลูก ในขณะที่ผู้ชายสามารถเดินทางไกลและจากบ้านไปได้เป็นระยะเวลานาน

ตามทัศนะของสจ๊วต มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผล และวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมวางอยู่บนรากฐานของเหตุผล แต่เป็นเพราะว่าสภาพการณ์และสภาวะแวดล้อมมีความแตกต่างกันออกไป วัฒนธรรมสองวัฒนธรรมจึงมีพื้นฐานของการปรับตัว การแก้ปัญหาและมีวิวัฒนาการแตกต่างกัน เช่น วัฒนธรรมของกลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่ใกล้ทะเล ย่อมมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือยังชีพประเภทเบ็ด แห อวน ฉมวก เรือ และมีการพัฒนาสังคมความรู้เกี่ยวกับการเดินทะเลและการจับปลา ในขณะเดียวกัน ชนกลุ่มอื่นที่ตั้งรกรากในเขตป่าดงดิบ อาจมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเพื่อใช้ในการยังชีพแตกต่างกันออกไป เช่น หอก ธนู เพื่อใช้ในการล่าสัตว์และหาอาหาร กลุ่มชนทั้งสองกลุ่มนี้ย่อมต้องมีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมแตกต่างกัน

สัจวัตปฏิเธรแนวความคิดแบบวิวัฒนาการเส้นตรงของนักทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่าซึ่งเสนอว่า วัฒนธรรมของทุกเผ่าพันธุ์จะมีวิวัฒนาการเป็นเส้นตรงผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกันหมด สัจวัตแย้งว่าวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นได้หลายสายและแต่ละแนวย่อมมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยีและโครงสร้างสังคมเป็นหลัก อาจกล่าวได้ว่าแนวความคิดแบบวิวัฒนาการหลายสายนี้ เป็นแนวความคิดใหม่ซึ่งพัฒนามาจากทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่า แนวความคิดนี้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมว่ามีความแนบแน่นใกล้ชิดและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก ในยุคสมัยที่พัฒนาการด้านเทคโนโลยียังอยู่ในระดับต่ำ มนุษย์จำต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และทำให้สภาพแวดล้อมมีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรม แต่เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนหรือดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็เริ่มลดถอยลง หากแต่รูปแบบและลักษณะทางวัฒนธรรม ประเพณีและค่านิยมในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่ และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

กล่าวโดยสรุปแล้ว นิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของสัจวัต เป็นความพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึง 1) ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม 2) ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ และ 3) ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรม ผลงานของสัจวัตส่วนใหญ่เป็นความพยายามในการอธิบายต้นกำเนิดของลักษณะทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ เช่น เปรู เม็กซิโก เมโสโปเตเมีย อียิปต์ และจีน เป็นต้น ผลงานสัจวัตมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้นักมานุษยวิทยานำมาสนใจศึกษาถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมและอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อพัฒนาการทางวัฒนธรรม

นักมานุษยวิทยาอเมริกันอีกท่านหนึ่งซึ่งสนใจศึกษาอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อการปรับตัวทางวัฒนธรรมคือ เลสลีย์ ไวต์ (Leslie White) ได้ศึกษาตรวจสอบผลงานของนักวิวัฒนาการรุ่นเก่า เช่น มอร์แกน อย่างละเอียด และพบว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการมีหลักเกณฑ์ในการตีความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจอยู่หลายประการ และไวต์เองก็ได้เสนอแนวความคิดแบบวิวัฒนาการสมัยใหม่ ซึ่งต่อมาได้รับการขนานนามว่าแนวความคิดแบบ "วิวัฒนาการสากล" ไวต์มีความเห็นคล้ายคลึงกับแรดคลิฟฟ์ - บราวน์ และมาลินอสกีในประเด็นที่ว่ามานุษยวิทยาควรเป็นวิทยาศาสตร์ และไวต์ก็ได้พยายามค้นหากฎเกณฑ์หรือทฤษฎีสากลเพื่อใช้อธิบายวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั่วโลก

ความหมายของ “วัฒนธรรม” ตามทัศนะของไวด์มีความคล้ายคลึงกับมโนทัศน์เรื่ององค์อิทธิพลของโคโรเบอร์ นั่นคือการมองว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ตัวตนและมีชีวิตแยกออกจากตัวมนุษย์อย่างเด็ดขาด วัฒนธรรมมีกฎเกณฑ์และการทำงานในตัวเอง ซึ่งแนวความคิดนี้ได้รับการขนานนามว่า “วัฒนธรรมวิทยา” (Culturology) ไวด์เสนอว่า วัฒนธรรมมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการด้วยกัน คือ 1) ระบบเทคโนโลยี ซึ่งรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น 2) ระบบสังคม ซึ่งเป็นการรวมตัวกันขององค์กรทางสังคม (Social Organization) และพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ และ 3) ระบบความคิด (Ideology) ซึ่งรวมถึงความรู้ ความเชื่อ ทัศนคติและค่านิยมต่าง ๆ ระบบเทคโนโลยีเป็นโครงสร้างส่วนล่าง (Infrastructure) หรือพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรม เพราะชีวิตมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยระบบนี้ในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ส่วนองค์กรสำคัญและระบบความคิดเป็นโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) ของวัฒนธรรม

ตามแนวคิดแบบวิวัฒนาการสากล วัฒนธรรมจะพัฒนาสูงขึ้นเมื่อมนุษย์สามารถใช้เทคโนโลยีควบคุมและนำเอาพลังงานมาใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น และมนุษย์สามารถประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ก้าวหน้าขึ้น วัฒนธรรมที่มีวิวัฒนาการในระดับต่ำ ก็คือวัฒนธรรมที่มีวิธีการผลิตที่ใช้กำลังคน และวัฒนธรรมที่มีวิวัฒนาการสูง ก็คือวัฒนธรรมที่ใช้พลังงานธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการใช้เครื่องมือเครื่องจักรช่วยในการผลิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือสังคมอุตสาหกรรมนั่นเอง ตามแนวความคิดนี้ สังคมจะมีวิวัฒนาการสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับจำนวนพลังงานที่สามารถนำมาใช้ได้

แนวคิดวัตถุนิยมวัฒนธรรม

กฎเกณฑ์แห่งวิวัฒนาการสากลของไวด์ซึ่งเปรียบเทียบกับวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมกับจำนวนพลังงานที่มนุษย์นำมาใช้ มีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดแบบวัตถุนิยมวัฒนธรรม (Cultural Materialism) ของมาร์วิน แฮร์ริส (Marvin Harris)

แนวความคิดแบบวัตถุนิยมวัฒนธรรมของแฮร์ริสสนใจศึกษาขั้นตอนของวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม แฮร์ริสเสนอว่า วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมเป็นผลมาจาก 1) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการผลิต และ 2) ความพยายามของมนุษย์ในการรักษาความสมดุลระหว่างจำนวนประชากรกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติแฮร์ริส ได้นำเอาแนวความคิดของสจ๊วต ซึ่งเน้นอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อการปรับตัวของวัฒนธรรม และแนวความคิดของไวด์ ซึ่งเปรียบเทียบขั้นตอนของวิวัฒนาการทางสังคมกับจำนวนพลังงานที่มนุษย์ใช้ มาปรับปรุงแก้ไข โดยเปรียบเทียบอัตราส่วนระหว่างพลังงานที่มนุษย์ใช้ไปในการหาอาหาร กับพลังงานที่มนุษย์ได้รับจากอาหารที่ผลิตขึ้น โดยคิดเป็นสูตรในการวิเคราะห์ดังนี้

$$E = m \times t \times r \times e$$

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบวิวัฒนาการของประสิทธิภาพทางการผลิต

สังคม	E	=	M	×	T	×	r	×	e
คุชชาน	23,000,000	=	20	×	805	×	150	×	9.6
แกมเบียร์	460,000,000	=	334	×	820	×	150	×	11.2
เซมเบกา	150,000,000	=	146	×	380	×	150	×	18
จีน (1947)	3,788,000,000	=	418	×	1,129	×	150	×	53.5
อเมริกัน (1968)	260 ล้านล้าน	=	5,000,000	×	1,714	×	150	×	210

E คือ พลังงาน (แคลอรี) ที่ได้จากอาหาร

m คือ จำนวนผู้ผลิต

t คือ จำนวนชั่วโมงของการทำงาน

r คือ จำนวนแคลอรีที่มนุษย์เผาผลาญไปต่อชั่วโมง

e คือ อัตราส่วนระหว่างพลังงานที่มนุษย์ได้จากอาหาร กับพลังงานที่มนุษย์ใช้ไปในการหาอาหาร ค่า e จะต้องมากกว่า 1 เสมอไป เพราะพลังงานที่มนุษย์หามาได้จากอาหารจะต้องสูงกว่าพลังงานที่มนุษย์ใช้ไป นอกจากนี้ ค่า e ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการผลิตของมนุษย์ วัฒนธรรมที่มีเทคโนโลยีการผลิตสูง จะมีค่า e สูง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสมรรถภาพของเทคนิคการผลิต (Technological Efficiency) ของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ

แฮร์ริสได้นำเอาสูตรนี้ไปประยุกต์ใช้เพื่อจัดระบบให้กับข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตอาหารของมนุษย์ในวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่นักมานุษยวิทยาได้เก็บรวบรวมไว้ดังปรากฏ ในตารางที่ 1

จากข้อมูลเปรียบเทียบแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของวิธีการผลิต และระดับความแตกต่างของเทคโนโลยี Harris พยายามแสดงให้เห็นว่า การผลิตอาหารของมนุษย์จะมีประสิทธิภาพมากขึ้นเรื่อย ๆ การเกษตรกรรมของคนจีนและอเมริกันให้ผลผลิตต่อแคลอรีสูงกว่าการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยของชาวเซมเบกา (Tsembega) ในนิวกินี หรือการล่าสัตว์และเก็บหาอาหารของชาวคุง (Kung Bushmen) ในทะเลทรายคาลาฮารี (Kalahari) สมรรถภาพทางการผลิตที่สูงขึ้นนี้ (ดูที่ค่า e) เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย และจากการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและประสิทธิภาพของเครื่องมือเครื่องใช้

สมรรถภาพทางการผลิตมีผลกระทบโดยตรงต่อการเพิ่มของประชากรเมื่อผลผลิตเพิ่มขึ้นเกินกว่าความต้องการ ประชากรก็จะเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นจนถึงขีดสุดของสมรรถภาพทางการผลิต มนุษย์ก็จะคิดค้นวิธีการต่าง ๆ ในการควบคุมอัตรา

การเพิ่มของประชากรให้สมดุลกับจำนวนอาหาร เช่น ให้หมูชาวเอสกิโม คนชราผู้ไม่สามารถหาอาหารและล่าสัตว์ได้มักฆ่าตัวตายหรือถูกปล่อยทิ้งไว้เมื่อกลุ่มอพยพโยกย้ายไปหากินในถิ่นอื่น

วิธีการผลิตแบบล่าสัตว์และเก็บหาอาหารจะค่อย ๆ ถูกแทนที่โดยวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรม มีการตั้งรกรากเป็นหมู่บ้านและรัฐอย่างถาวร การเกษตรและการเลี้ยงสัตว์เป็นวิธีการผลิตที่มนุษย์สามารถควบคุมได้ง่าย และมีความมั่นคงกว่าการล่าสัตว์ จำนวนอาหารจึงเพิ่มสูงขึ้น และอัตราการเพิ่มของประชากรก็จะสูงขึ้นตามไปด้วย เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นจนถึงขีดอันตราย มนุษย์ก็จะขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอีก ในบางชุมชนหรือรัฐซึ่งมีที่ดินจำกัดก็จะมี การคิดค้นเทคนิคการผลิตใหม่ ๆ เช่น การกลั่นกรองอย่างเข้มข้นการบำรุงผลผลิตโดยใช้ปุ๋ยและการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตรอื่น ๆ ในบางสังคมวัฒนธรรมซึ่งมีเนื้อที่เพาะปลูกจำกัดและเทคนิคการผลิตไม่พัฒนามากนัก ก็จะมีกระบวนการอย่างอื่นทำหน้าที่ควบคุมการเจริญเติบโตของประชากรให้สมดุลกับอาหาร เช่น การทำสงครามรบพุ่งกับชนเผ่าอื่น เป็นต้น

แฮร์ริส (Harris) เสนอว่า กระบวนการวิวัฒนาการ คือ ขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเพื่อรักษาความสมดุลระหว่างจำนวนประชากรกับสภาพแวดล้อม โดยมีเทคโนโลยีทางการผลิตเป็นตัวกำหนดสำคัญ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่รักษาความสมดุลดังกล่าวไว้ ประเพณี ความเชื่อ หรือกฎข้อห้ามต่าง ๆ จะยังยืนมั่นคงเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับว่าสิ่งเหล่านี้สามารถให้ "ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ" แก่มนุษย์ได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งแฮร์ริสได้นำเอาแนวความคิดนี้ไปอธิบายกฎเกณฑ์และประเพณีแปลก ๆ เช่น กฎข้อห้ามกินหมูในวันออกกลาง และลัทธิบูชาวัวของชาวฮินดู

แฮร์ริสอธิบายกฎข้อห้ามกินหมูของชาวมุสลิมและชาวยิวไว้ว่ากฎข้อห้ามนี้ไม่ได้เกิดมาเพราะความเชื่อทางศาสนาโดยตรง แต่เป็นกฎเกณฑ์ที่พัฒนาขึ้นเพื่อช่วยรักษาความสมดุลระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ชาวยิวและชาวมุสลิมในสมัยโบราณเป็นชนเผ่าเร่ร่อนและมีอาชีพหลักคือเลี้ยงสัตว์ สภาพภูมิประเทศของดินแดนแถบนั้นเป็นทะเลทรายแห้งแล้งและมีน้ำน้อย สัตว์เลี้ยงที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมแบบนี้ก็คือ แพะ แกะ วัว และอูฐ ซึ่งสามารถทนความร้อนได้ดี เดินทางได้ไกล ๆ กินหญ้าและใบไม้เป็นอาหาร และยังให้นมซึ่งเป็นแหล่งโปรตีนสำคัญของมนุษย์ นอกจากนั้นมูลของสัตว์เหล่านี้ยังสามารถใช้ทำปุ๋ยและเชื้อเพลิงได้เป็นอย่างดี ในทางตรงกันข้าม หมูเป็นสัตว์ชอบความชื้นและทนความร้อนไม่ได้ เดินทางไกลไม่ได้ แย่งอาหารเช่นข้าวและพืชผักต่าง ๆ จากมนุษย์แล้วยังไม่ให้นมกับมนุษย์อีกด้วย หมูจึงเป็นสัตว์ที่ไม่เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมแถบตะวันออกกลาง หมูให้เนื้อกับมนุษย์เพียงอย่างเดียว ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับ豚 หมูจึงเป็นสัตว์ฟุ่มเฟือยและเป็นที่ยินยอมกันในหมู่มนุษย์ชั้นสูงเท่านั้น

เมื่อประชากรในแถบตะวันออกเฉียงใต้เริ่มขยายตัวเพิ่มมากขึ้น แหล่งน้ำและที่ร่มที่เหมาะสมกับการเลี้ยงหมูก็เริ่มหายากมากขึ้น การเลี้ยงหมูจึงกลายเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยมากขึ้นไปอีก ตะวันออกกลางมีสภาพแวดล้อมไม่เหมาะต่อการเลี้ยงหมู แต่เนื้อหมูก็ยังเป็นที่นิยมกัน ถึงแม้ว่าจะหายากและมีราคาแพง เพราะมนุษย์มักเฝ้าหาในสิ่งที่ตนชื่นชอบ เพื่อรักษาความสมดุลทางธรรมชาติเอาไว้ องค์การศาสนาจึงประกาศกฎหมายห้ามไม่ให้ประชาชนกินหมู

"พระยาเวห์ทรงบัญชาลงมาว่า หมูเป็นสัตว์สกปรก ไม่เหมาะต่อการกินหรือแม้แต่จะแตะต้อง พระอัลเลาะห์ก็ทรงบัญชาห้ามกินและแตะต้องตัวหมูด้วยเหตุผลเดียวกัน: การเลี้ยงหมูเป็นจำนวนมากจะเป็นอันตรายต่อสภาพแวดล้อมของมนุษย์ ถ้าให้เลี้ยงจำนวนน้อยก็จะเป็นการช่วยยื้อให้คนอยากกินเพิ่มมากขึ้น จะเป็นการดีกว่าถ้าให้มนุษย์เลิกกินหมูเสียเลย และให้หันมาสนใจการเลี้ยงแพะ แกะ และวัวมากขึ้น เนื้อหมูมีรสอร่อยแต่ราคาแพงเกินไป"

แฮริสได้นำเอาแนวความคิดแบบเดียวกันนี้ไปอธิบายลัทธิชาวัวของชาวฮินดู ท่านได้โต้แย้งทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์บางท่านซึ่งเชื่อว่าลัทธิชาวัวเป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดปัญหาความอดอยากยากจนในประเทศอินเดีย ตามทัศนะของแฮริสความเชื่อเรื่องวัวในฐานะเป็นมารดาเพราะให้นมแก่มนุษย์ และกฎหมายห้ามทำร้าย ชฆ่าและกินเนื้อวัว มิได้เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูแต่ประการใด ความเชื่อและกฎหมายห้ามเหล่านี้เป็นความพยายามของมนุษย์ในอีกรูปแบบหนึ่งที่จะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือ

วัวเป็นสัตว์มีคุณค่าสูงในสังคมอินเดีย วัวกินใบไม้ใบหญ้าซึ่งไม่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ เป็นอาหารและให้นมเฉลี่ยตัวละ 413 ปอนด์ (ประมาณ 187.7 กิโลกรัม) ต่อปี นมเป็นแหล่งโปรตีนสำคัญของครอบครัวยากจน นมให้คุณค่าทางอาหารสูงและช่วยรักษาสุขภาพของคนจนให้แข็งแรงได้ นอกจากนี้วัวยังเป็นแรงงานสำคัญในการทำไร่ไถนา มูลวัวปริมาณกว่าปีละ 700 ล้านตันสามารถให้ปุ๋ยธรรมชาติและเชื้อเพลิงอย่างดียิ่งเยี่ยม เชื้อเพลิงที่ทำจากมูลวัวสามารถติดไฟได้นานให้ความร้อนอ่อน ๆ เหมาะต่อการใช้เป็นเชื้อเพลิงในการเตรียมอาหารที่ทำด้วยเนย อันเป็นอาหารหลักของชาวอินเดีย ในขณะที่เตรียมอาหาร แม่บ้านชาวอินเดียสามารถทิ้งอาหารไว้บนเตาได้เป็นเวลานาน และใช้เวลาช่วงนั้นในการดูแลเด็ก ทำงานบ้าน หรือประกอบภารกิจจำเป็น อื่น ๆ ได้โดยไม่ต้องกังวลว่าอาหารจะไหม้ เนื้อวัว ยังเป็นอาหารของพวกจันทาลซึ่งเป็นวรรณะเดียวที่กินเนื้อวัว เมื่อวัวตายไป เขาและหนังวัวยังสามารถนำมาทำกระเป๋ เข็มขัด รองเท้า และเครื่องใช้อื่น ๆ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมสำคัญของประเทศอินเดีย

วัวเป็นทรัพยากรสำคัญและให้ผลผลิตที่จำเป็นต่อชีวิตของชาวอินเดีย ลัทธิชาวัวเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมเพื่อรักษาความสมดุลระหว่างทรัพยากร (ปริมาณวัว) กับประชากร และช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อความอยู่รอดของตน เช่นเดียวกับความเชื่อทาง

ศาสนาในรูปแบบอื่น ๆ ความเชื่อว่าวัวคือแม่ สามารถคงอยู่ยั่งยืนและตกทอดสืบต่อกันมา เพราะความเชื่อนี้ให้ผลประโยชน์ทางวัตถุแก่มนุษย์โดยตรง ความเชื่อหรือประเพณีใดไม่ให้ผลประโยชน์ทางวัตถุแก่มนุษย์ย่อมถูกละทิ้งและสูญหายไปในที่สุด

แนวความคิดแบบวัตถุนิยมวัฒนธรรมของแอริสได้รับอิทธิพลมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการของมอร์แกน จากแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของ สจ๊วตและไวต์จากทฤษฎีวิถุนิยมวิภาควิธีของมาร์กส์ทำให้แอริสเชื่อว่าขั้นตอนของกระบวนการวิวัฒนาการถูกกำหนดโดยวิธีการผลิต ซึ่งมีเทคโนโลยีเป็นตัวแปรหรือปัจจัยสำคัญ มนุษย์ในทุกสังคมจะพยายามปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และในขณะเดียวกัน มนุษย์ก็พยายามดักดวงผลประโยชน์ทางวัตถุจากธรรมชาติให้มากที่สุด ความพยายามด้านนี้บวกกับการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้มนุษย์จำต้องคิดค้นเทคโนโลยีการผลิตขึ้นมาใหม่อยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อรักษาความสมดุลระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับอัตราเพิ่มของประชากร

ดูเหมือนว่า การที่แอริสให้ความสนใจกับวิธีการผลิตและเทคโนโลยีเท่านั้นทำให้แนวความคิดของท่านไม่สามารถอธิบายความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้น และแอริสก็ไม่สามารถอธิบายได้ว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีและวิธีการผลิตเกิดขึ้น ความสัมพันธ์ทางการผลิตจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม จุดอ่อนสำคัญประการหนึ่งของแนวความคิดแบบวัตถุนิยมวัฒนธรรม คือ การมุ่งอธิบายการเปลี่ยนแปลงโดยไม่คำนึงถึงความขัดแย้ง แนวความคิดของแอริสจึงมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดแบบหน้าที่นิยม ที่อาศัยภาวะสมดุลของสังคมซึ่งเป็นสิ่งสมมติมาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ เช่น ในการอธิบายสงครามแอริสมองสงครามว่าเป็นความพยายามรูปแบบหนึ่งของมนุษย์ในการรักษาความสมดุลระหว่างอาหารกับจำนวนประชากร ในแง่หนึ่ง เราอาจกล่าวได้ว่าสงครามทำให้จำนวนประชากรลดลง แต่เราไม่อาจกล่าว ได้เลยว่าสงครามมี “สาเหตุ” มาจากความพยายามของมนุษย์ในการควบคุมอัตราการเพิ่มของประชากร ความสับสนในการอธิบายว่าอะไรเป็นสาเหตุและอะไรเป็นผลของปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เป็นเพราะแอริสมองการเปลี่ยนแปลงว่าเกิดขึ้นจากความพยายามของมนุษย์ในการรักษาภาวะสมดุลเพียงอย่างเดียว และละเลยการทำความเข้าใจ และอธิบายการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีพื้นฐานมาจากความขัดแย้งนั่นเอง

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม

แนวคิดวิวัฒนาการและแพร่กระจายวัฒนธรรมไม่ได้ขัดแย้งกันและมีส่วนเสริมซึ่งกันและกันด้วย ในการพิจารณาเรื่องความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมต่อไปนี้จะรวมถึงความสัมพันธ์ที่เกิดจากพัฒนาการของสังคมที่ไม่เท่ากัน และความสัมพันธ์ของสังคมกับสิ่งแวดล้อมเหตุการณ์ที่

เกิดขึ้นในโลกตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบันชี้ให้เห็นความหลากหลายของรูปแบบความสัมพันธ์นี้ได้ดี

การพิจารณาปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม (Culture Interaction) มีทั้งลักษณะที่สอดคล้องและขัดแย้งและมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน ในการอธิบายกระบวนการที่เกิดขึ้นนี้มีศัพท์ที่ใช้ต่างกันอยู่หลายคำ เช่น การปรับตัว (Adaptation) การสังสรรค์ทางวัฒนธรรม (Culture Assimilation) บูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) และความขัดแย้งทางวัฒนธรรม (Culture Conflict)

การปรับตัว

การศึกษาเรื่องการปรับตัวนี้อาจศึกษาจากด้านการปรับตัวทางชีวภาพและการปรับตัวทางวัฒนธรรม ผู้ที่ใช้คำว่าปรับตัวมักจะใช้ในความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ศึกษาซึ่งอาจเป็นมนุษย์และสัตว์กับสภาพแวดล้อมรอบตัวและแหล่งที่อยู่ การศึกษาในลักษณะนี้มักเป็นการพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์ว่าได้มี ก) การเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ให้สอดคล้องกัน ข) การปรับเปลี่ยนตัวมนุษย์หรือสัตว์เพื่อให้ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเป็นความสัมพันธ์ที่เหมาะสม หรือ ค) การปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของมนุษย์หรือสัตว์ การใช้คำว่าปรับตัวจึงมักใช้ในความหมายของการปรับเปลี่ยนส่วนใดส่วนหนึ่งหรือหลายส่วนเพื่อให้ความสัมพันธ์ลงตัว

ถ้าจะพิจารณาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมย่อมนัยความว่าวัฒนธรรมในที่นี้ใช้ในความหมายที่รวมทั้งวัฒนธรรมในรูปวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ซึ่งรวมถึงระบบความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต และพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม ในการพิจารณาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมนี้ Cohen (1968) เสนอข้อคิดว่า

1. การศึกษาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมควรพิจารณาองค์ประกอบด้านศิลปวัฒนธรรม (วรรณคดี ดนตรี การแสดง และศิลปกรรม อื่น ๆ) และสังคมวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต ความเชื่อ ฯลฯ
2. องค์ประกอบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมเรียงร้อยประสานเข้าเป็นวัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นองค์รวม มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคมวัฒนธรรม
3. การปฏิสัมพันธ์กับสังคมข้างเคียง หรือการค้นพบสิ่งใหม่ภายในสังคมตนเอง จะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อการคงอยู่ของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ
4. วัฒนธรรม คือ ระบบสัญลักษณ์ องค์ประกอบแต่ละส่วนมีความหมายและสื่อความหมายที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่าข้อเท็จจริง เช่น ธงมีความหมายมากกว่าผ้าผืนหนึ่ง

5. การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องดำเนินเป็นกลุ่ม การปรับเปลี่ยนสังคมวัฒนธรรมเป็นการปรับเปลี่ยนในกลุ่มมากกว่าในระดับปัจเจกบุคคล การสืบทอดวัฒนธรรมต้องถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งเป็นกลุ่ม การปรับตัวทางวัฒนธรรมจึงเป็นการปรับเปลี่ยน ของกลุ่ม

6. พฤติกรรมของมนุษย์ยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ไม่มีพฤติกรรมใดที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้เลย

7. การถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งมีกระบวนการและขั้นตอน

ข้อคิดทั้ง 7 ข้อที่กล่าวมานี้ หมายถึง การปรับตัวที่นอกเหนือจากการปรับตัวทางชีวภาพเพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์มนุษย์หรือสัตว์ แต่เป็นการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือกลุ่มคนอื่น ในอดีตมีการตั้งคำถามว่าการปรับตัวนี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางธรรมชาติโดยสิ้นเชิง หรือเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถกำหนดได้ ควบคุมและบังคับทิศทางได้ ปัจจุบันคงจะต้องยอมรับว่าการปรับตัวนี้เป็นสิ่งที่จำเป็นแต่มนุษย์สามารถควบคุมได้

การสังสรรค์ทางวัฒนธรรมหรือการผสมผสานทางวัฒนธรรม (Acculturation) และการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Assimilation)

การแพร่กระจายวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นไม่เป็นปัญหาที่เวลาจำนวนประชากรมีไม่มากและความหนาแน่นของประชากรต่ำ พื้นที่บนผิวโลกมีอยู่มากพอที่จะตอบสนองการขยายตัวได้ แต่ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรมีมากขึ้นการแพร่กระจาย ของวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีทั้งลักษณะที่เข้ากันได้และลักษณะที่ขัดแย้งกัน

คำว่า การสังสรรค์ทางวัฒนธรรมหรือการผสมผสานทางวัฒนธรรม (Acculturation) นี้ใช้เมื่อมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมระหว่าง 2 กลุ่มคนที่มีสังคมวัฒนธรรมต่างกัน และมีการรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน แต่ในกรณีที่มีปฏิสัมพันธ์กันมีพลังไม่เท่ากันคนกลุ่มหนึ่งจะมีแนวโน้มรับวัฒนธรรมของอีกกลุ่มหนึ่ง เราพบว่ากลุ่มที่วัฒนธรรมมีพลังน้อยกว่าจะถูกผสมกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่วัฒนธรรมมีพลังมากกว่า ในขณะที่เดียวกันอาจมีการแลกเปลี่ยนกันก็ได้ สุดท้ายถ้าวัฒนธรรม 2 ชุดถูกผสมรวมกันเป็นชุดเดียวกันไม่ว่าจะมีส่วนของชุดใดมากกว่าก็จะเป็นการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Assimilation) ที่เกิดการยอมรับ ซึ่งกันและกัน ในสภาพปัจจุบันส่วนใหญ่พบว่าวัฒนธรรมอินเดียแดงและวัฒนธรรมตะวันตกในสหรัฐอเมริกาได้มีการผสมกลมกลืนกันเกือบหมดแล้ว โดยที่คนผิวขาวรับการปลูกข้าวโพดจากอินเดียแดงและคนอินเดียแดงรับวัฒนธรรมหลาย ๆ อย่างของคนผิวขาว

การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมนี้อาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือเกิดขึ้นด้วยความตั้งใจของฝ่ายที่มีอำนาจก็ได้ กรณีของสหรัฐอเมริกา เห็นได้ชัดว่ารัฐบาลกลางมีนโยบายที่จะผสมผสาน

กลมกลืนอินเดียนแดงเข้าสู่สังคมคนผิวขาว หรือกรณีของประเทศไทยในบางช่วงเวลานิโยบายของรัฐก็มีความโน้มเอียงให้เกิดการผสมกลมกลืนชาติพันธุ์อื่น ๆ ให้เป็นไทย

การบูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) และทวิลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Double Ethnic Identity)

ความคิดเรื่องบูรณาการทางวัฒนธรรม คือ การยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม คือ การมีวัฒนธรรมที่หลากหลายร่วมกันและไม่ได้มีการพยายามครอบงำซึ่งกันและกัน ในสังคมปัจจุบันเมื่อเกิดรัฐประเทศและพบว่ามียุทธศาสตร์หลายกลุ่มตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาเขตของรัฐประเทศ ถ้าปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมสมัยใหม่มีลักษณะยอมรับซึ่งกันและกันย่อมหมายความว่าเกิดบูรณาการทางวัฒนธรรม บางครั้งใช้คำว่าพหุวัฒนธรรม (Cultural Pluralism) คือ รัฐประเทศที่มีหลายวัฒนธรรมประเทศที่เกิดขึ้นใหม่มักจะเป็นรัฐพหุวัฒนธรรม เพราะประเทศเหล่านี้เกิดขึ้นภายหลังการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์ คือตัวอย่างรัฐประเทศที่ยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม และประเทศสิงคโปร์และมาเลเซียก็ประกาศตัวเองเป็นประเทศพหุวัฒนธรรม เพราะหลังจากได้รับเอกราชจากอังกฤษได้มีการยอมรับความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์และได้กำหนดนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องนี้

การยอมรับพหุวัฒนธรรม หมายความว่า กฎหมายและกฎระเบียบที่ใช้ในการบริหารหรือการจัดการมีลักษณะไม่เคร่งครัด เปิดโอกาสให้ทางเลือกในการปฏิบัติการโดยไม่มีวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมครอบงำ (Dominant Culture) และวัฒนธรรมอื่นถูกครอบงำ (Subordinate Culture) ในการพิจารณาเรื่องพหุวัฒนธรรม รายละเอียดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นเรื่องสำคัญ และข้อแตกต่างระหว่างกฎระเบียบที่กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรกับการบังคับใช้ในการปฏิบัติจริงเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาด้วย ตัวอย่างของมาเลเซียและสิงคโปร์เป็นตัวอย่างที่รัฐใช้คำว่าพหุวัฒนธรรมเพื่อเป้าหมายทางการเมือง แต่ในทางปฏิบัติวัฒนธรรมชุดหนึ่งยังมีบทบาทในสังคมเหนือชุดอื่น

แม้เมื่อรัฐพยายามสนับสนุนให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม การผสมกลมกลืนอาจมีได้หลายลักษณะ คนบางกลุ่มรับวัฒนธรรมหลักของรัฐ (Dominant Culture) และผสมกลมกลืนกลายเป็นส่วนของวัฒนธรรมหลัก คนกลุ่มนี้มักอยู่ใกล้ศูนย์อำนาจและยินดีถูกกลืนโดยกลุ่มอำนาจ แต่กลุ่มที่อยู่ห่างไกลอำนาจรัฐ แต่กลุ่มที่อยู่ห่างไกลอำนาจรัฐ ความต้องการธำรงวัฒนธรรมเดิมของตนยังมีอยู่ แต่ก็ยอมรับวัฒนธรรมหลักด้วยในบางเรื่อง ในประเทศไทยในช่วงเปลี่ยนผ่านจะพบเห็นคนหลายกลุ่มมีวัฒนธรรมที่ผสมผสานในลักษณะทวิลักษณ์ (Double

Identity) กลุ่มแรกที่มีการกล่าวถึงคือกลุ่มคนจีนซึ่ง Coughlin (1960) เป็นผู้แรกที่เสนอแนวคิด ทวิลักษณ์ในกลุ่มคนจีน ต่อมา มีรายงานรูปแบบทวิลักษณ์ในกลุ่มอื่น ๆ และเห็นชัดในการเรียกชื่อ กลุ่มโดยใช้คำสมาส คือ กลุ่มไทยมุสลิม ไทยเขมร ไทยลาว เป็นต้น

ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม (Cultural Conflict)

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมอาจสร้างความขัดแย้ง ถ้าสมาชิกในกลุ่มไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน โดยปกติกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีความเชื่อและภาษาพูดร่วมกันมักจะไม่มี ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ความขัดแย้งทาง วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมีการปะทะสังสรรค์ของวัฒนธรรมที่ต่างกัน การปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม นี้เกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งหรือทั้งสองชุด ทั้งนี้ อาจเกิดจากการ 1) การอพยพย้ายถิ่นฐานของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเข้ามาสู่อาณาเขตบริเวณที่มีกลุ่มชาติพันธุ์หรือ วัฒนธรรมอื่นอยู่แล้ว ถ้าการอพยพย้ายถิ่นนี้ไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นมิตรก็จะเกิดความ ขัดแย้งได้ 2) การขยายดินแดนของกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว เพื่อเสริมอาณาเขตของตนซึ่งมี ผลในการรุกรานกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว ทั้งนี้รวมทั้งการยกทัพไปสู้รบกันดังเช่นสมัยสงครามใน สมัยโบราณ หรือ 3) การล่าอาณานิคมของสังคมตะวันตก โดยกลุ่มที่มีอำนาจสามารถเข้าไป ครอบครองและเผยแพร่วัฒนธรรมของตนด้วย 4) นอกจากนี้ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมอาจเกิด จากการแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยการสื่อสาร ถ่ายทอดผ่านสื่อมวลชน ระบบการศึกษาและ เทคโนโลยีต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม กรณีที่ความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์มีสูงเพราะสังคมวัฒนธรรม ขัดแย้งกัน การปรับรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกันไม่เกิดขึ้น ปัญหาเรื่องความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ เกิดจากการที่แต่ละฝ่ายพยายามรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนและไม่ยอมรับวัฒนธรรม ของสังคมข้างเคียง หรือถ้าความขัดแย้งเกิดจากกรณีของช่วงชิงอำนาจ ความสัมพันธ์จะอยู่ใน ลักษณะศัตรูหรือคู่ปรับ เกิดสงครามช่วงชิงพื้นที่หรือผู้คน ข้อมูลในประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นตัวอย่าง ของความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีสังคมวัฒนธรรมภาษาพูดต่างกันอยู่เป็นประจำในกรณีที่มี ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมอย่างรุนแรง อาจเกิดขบวนการต่อต้าน เช่น ขบวนการแยกดินแดนหรือ ขบวนการก่อการร้าย

แนวคิดเรื่องการปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรม (The Cultural Lag Concept)

ผู้เสนอแนวคิดเรื่องการปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรม ได้แก่ นักสังคมวิทยาชาวอเมริกา วิลเลียม อ็อกเบิร์น (William Ogburn) ผู้ซึ่งนอกจากจะมีความรู้กว้างขวางทางด้านสังคมวิทยาแล้ว เขายังแตกฉานทางด้านเศรษฐศาสตร์และสาขาอื่น ๆ ในทางสังคมศาสตร์อีกด้วย เขาเคยสอน เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และสถิติรวมทั้งสังคมวิทยาเป็นอย่างดีอีกด้วย เนื่องจาก

เขามีความสนใจวิชาการต่าง ๆ อย่างมากมายเช่นนี้ เขาจึงถูกขนานนามโดยนักสังคมศาสตร์คนหนึ่งว่าเป็น “นักสังคมศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่คนสุดท้ายผู้ซึ่งปรารถนาจะรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง” อ็อกเบอร์นเป็นผู้เสนอว่า สังคมมนุษย์เปลี่ยนไปเพราะวัฒนธรรมเปลี่ยน เขาเขียนหนังสือสำคัญที่เสนอแนวคิดเรื่อง การปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรมโดยใช้ชื่อว่า “การเปลี่ยนแปลงทางสังคม” (Social Change) ในตอนหลัง ๆ เมื่อเขาเขียนถึงแนวคิดนี้อีก เขาเรียกใหม่ว่า “การปรับตัวไม่ทันกันของสังคม – วัฒนธรรม” (The Socio-Cultural Lag) เป็นการแสดงให้เห็นได้ทางหนึ่งว่า แม้แต่อ็อกเบอร์นเองก็ยากที่จะแยกการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมออกจากกันโดยชัดเจนได้ แม้ว่าเขาจะเสนอผลของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเป็นส่วนใหญ่ในข้อเขียน ต่าง ๆ ของเขาก็ตามในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมตามแนวคิดของอ็อกเบอร์นนี้ เขาพยายามแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมักจะก่อให้เกิดภาวะ “การปรับตัวไม่ทันกัน” (Lag Condition) ขึ้นเสมอ คำว่าปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรมนี้เขาอธิบายว่าจะเกิดขึ้นได้ในเมื่อ “หนึ่งในสองส่วนของวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กันได้เปลี่ยนไปก่อนหรือเปลี่ยนไปในระดับที่มากกว่าอีกส่วนหนึ่ง เป็นเหตุให้การปรับตัวของสองส่วนที่เกี่ยวข้องกันนั้นเป็นไปได้ไม่ดีเท่าเดิม”

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว การปรับตัวไม่ทันกันอาจเกิดขึ้นกับส่วนใด ๆ ของวัฒนธรรมซึ่งเกี่ยวพันใกล้ชิดอยู่กับอีกส่วนหนึ่งก็ได้ อาทิ เมืองที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้น ย่อมจะทำให้จำนวนตำรวจที่มีอยู่ต่อประชากร 10,000 คน น้อยกว่าเมืองที่ประชากรกำลังลดลง ซึ่งในกรณีนี้ก็หมายความว่าวัฒนธรรม ส่วนของการบริหารงานของตำรวจเปลี่ยนแปลงช้าไปกว่าการขยายตัวของประชากรในเมือง (Ogburn & Nimkoff, 1964, p. 731 อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2540) หรือในกรณีการปรับตัวไม่ทันกันระหว่างความรู้ทางการแพทย์กับการใช้ประโยชน์จากการค้นพบเหล่านี้ ซึ่งเขาได้แสดงตัวเลขให้เห็นว่าในสหรัฐอเมริกามีคนตายด้วยโรคมะเร็งปีละ 40,000 คน ซึ่งควรที่จะป้องกันได้ด้วยวิชาความรู้ทางการแพทย์ที่มีอยู่ แต่ผู้คนไม่สนใจปรับตัวเท่าที่ควร ฉะนั้นแนวคิดเรื่อง การปรับตัวไม่ทันกันนี้จึงอาจมองได้ทั้งในแง่ของวิทยาศาสตร์ ค่านิยม และพฤติกรรมหรือการกระทำ

อ็อกเบอร์น เสนอว่า แหล่งสำคัญของความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรมอยู่ที่การประดิษฐ์ทางวัตถุ อย่างเช่น เครื่องมือ อาวุธ และกระบวนการทางเทคนิคต่าง ๆ ส่วนวัฒนธรรมที่เหลืออื่น ๆ นอกจากนี่คือ “วัฒนธรรมที่จะต้องปรับตัว” เพื่อให้สอดคล้องหรือกลมกลืนไปกับพื้นฐานทางวัตถุ อ็อกเบอร์นมองเห็นว่าพวกวัฒนธรรมที่ไม่ใช้วัตถุจะมีการปรับตัวได้ช้ากว่าวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ อาทิ ผลประโยชน์ที่มีอยู่กับธรรมเนียมดั้งเดิม ความกลัวการเปลี่ยนแปลง ความไม่กล้าเปลี่ยนนิสัยของตนเอง การขาดการศึกษาหรือได้รับการศึกษาอย่างผิด ๆ กลัวถูกกดดันจากสังคม และเพื่อหลีกเลี่ยงต่อความไม่

สบายใจที่อาจจะเกิดขึ้นตามมา อ็อกเบอร์นได้เสนอว่าพัฒนาการและประดิษฐ์กรรมทางเทคนิค วิทยาที่สำคัญ อันก่อให้เกิดสภาวะการปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ก็มีตัวอย่างเช่น โทรศัพท์ รถยนต์ วิทยุ ภาพยนตร์ รถไฟ รถแทรกเตอร์ เครื่องไฟฟ้า เครื่องบิน เครื่องปรับอากาศ เครื่องคุมกำเนิดและโทรทัศน์ สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมทางด้านอื่น ๆ มากมาย รวมทั้งธรรมเนียมประเพณีสถาบันทางสังคมต่าง ๆ และแนวปรัชญาในการดำเนินชีวิตด้วย ผลรวมที่เกิดขึ้นก็คือ สภาวะการปรับตัวไม่ทันกันของสังคมที่มีอยู่อย่างกว้างขวางมาก

อ็อกเบอร์นเสนอว่าทฤษฎีการปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรมจะต้องประกอบด้วย ขั้นตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ 1) จะต้องมีการบ่งชี้ตัวแปรอย่างน้อยสองตัว 2) จะต้องแสดงให้เห็นว่าตัวแปรทั้งสองนั้นได้อยู่ในสภาพของการปรับตัว 3) จะต้องแสดงให้เห็นปรากฏด้วยวันที่ตัวแปรหนึ่งเปลี่ยนไปในขณะที่ตัวแปรอีกตัวหนึ่งยังไม่เปลี่ยน หรือตัวแปรหนึ่งได้เปลี่ยนในระดับที่มากกว่าการเปลี่ยนแปลงของอีกตัวแปรหนึ่ง และ 4) และเมื่อตัวแปรหนึ่งได้เปลี่ยนไป และอีกตัวหนึ่งยังไม่ได้เปลี่ยนหรือเปลี่ยนไปในระดับที่มากกว่าตัวแปรอีกตัวหนึ่งแล้ว จะมีการปรับตัวให้เป็นที่พึงพอใจได้ลดน้อยลงกว่าที่เคยมีอยู่แต่เดิมอ็อกเบอร์นได้พยายามที่จะขยายทฤษฎีของเขาให้ใช้ได้กับปรากฏการณ์ทั่วไป โดยเขาเสนอว่าตัวแปรอิสระ ซึ่งถือว่าเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดมีสภาวะของการปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรมนั้น อาจจะเป็นทางด้านเทคนิควิทยา เศรษฐกิจ การเมือง อุดมการณ์ หรือส่วนอื่น ๆ ของวัฒนธรรมก็ได้และเขาก็ยอมรับว่าในอดีตกาลที่ผ่านมาระบบอุดมการณ์ หรือวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ อาจเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมโดยมีเทคนิควิทยาเป็นตัวแปรตาม

แนวคิดและทฤษฎีอื่น ๆ (Other Concepts and Theories)

แนวคิดที่เกี่ยวกับการวัดอัตราความก้าวหน้าของวัฒนธรรม (Concept of Cultural Progress) ผู้ที่เสนอวิธีการวัดอัตราความก้าวหน้าของวัฒนธรรมที่น่าสนใจจากผู้หนึ่งได้แก่ Leslie A. White นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ไวต์เชื่อในเรื่องความก้าวหน้าในวัฒนธรรมของมนุษยชาติโดยส่วนรวม จัดอยู่ในกลุ่ม "วิวัฒนาการสากล" (Universal Evolution) เขามองเห็นวัฒนธรรมในแง่ที่ว่า "เป็นระบบที่มีการจัดการและมีความกลมกลืนกันระบบหนึ่ง" (White, 1949 b, p. 364) และเพื่อความมุ่งหมายในการแสดงอัตราความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมเขาเสนอให้แยกระบบวัฒนธรรมออกเป็น 3 ระบบย่อย คือ

1. ระบบเทคนิควิทยา (Technological System) ประกอบด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นวัตถุจักรกล ตลอดจนพวงศารเคมีต่าง ๆ รวมทั้งเทคนิคในการใช้สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งมนุษย์ในฐานะที่เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งกระทำต่อสภาวะแวดล้อมธรรมชาติ ฉะนั้น ภายใต้ระบบย่อยนี้จึงรวมถึง

เครื่องมือในการผลิต วิธีการดำรงชีพ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องมือที่ใช้เพื่อต่อสู้และป้องกันตนเองด้วย

2. ระบบสังคมวิทยา (Sociological System) ประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมแบบแผนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรูปของส่วนรวมหรือของแต่ละบุคคลก็ตาม ภายใต้ระบบย่อยนี้ จึงรวมถึงลักษณะทางสังคมต่าง ๆ อาทิ ความสัมพันธ์ทางด้านเครือญาติ เศรษฐกิจ จริยธรรม การเมือง การทหาร การศาสนา อาชีพและสันตนาการ

3. ระดับอุดมการณ์ (Ideological System) ซึ่งประกอบด้วยความนึกคิดต่าง ๆ (Ideas) ความเชื่อ ความรู้ซึ่งแสดงออกมาในภาษาพูดและการใช้สัญลักษณ์ในรูปแบบอื่น ๆ สิ่งที่อยู่ภายใต้ระบบย่อยนี้ก็มี อาทิ นิยายลึกลับมหัศจรรย์ต่าง ๆ ศาสนาต่าง ๆ วรรณคดี ปรัชญา วิทยาศาสตร์ ความรู้พื้นบ้าน และความรู้แบบสามัญสำนึก

ไวต์ได้เขียนไว้ว่า “เทคนิควิทยาเป็นตัวแปรอิสระ ระบบสังคมเป็นตัวแปรตาม ด้วยเหตุนี้ระบบเทคนิควิทยาจึงเป็นตัวกำหนด (รูปแบบ) ของระบบสังคม.... เมื่อระบบแรกเปลี่ยนไป ระบบหลังก็ต้องเปลี่ยนตามไปด้วย ถ้าจะพิจารณาจากทางด้านสัตว์วิทยา วัฒนธรรมก็คือเครื่องมือในการดำรงชีพของสัตว์ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “มนุษย์” มันคือกลไกที่ช่วยสนองความต้องการในด้านการครองชีพ การปกป้องรักษาตน การต่อสู้และป้องกัน การวางข้อกำหนดทางสังคม การปรับตัวให้เข้ากับสถานะของจักรวาลและการสันตนาการ ด้วยเหตุนี้หน้าที่ของวัฒนธรรมโดยส่วนรวมจึงขึ้นอยู่กับและถูกกำหนดโดยพลังงานที่สามารถแสวงหามาได้กับวิธีการใช้ประโยชน์จากพลังงานเหล่านั้น ตามแนวคิดของไวต์พลังงานโดยตัวของมันเองมีความหมายแต่อย่างใดไม่ การจะทำให้พลังงานมีความสำคัญต่อระบบวัฒนธรรม เราจะต้องหาทางนำเอาพลังงานมาใช้ประโยชน์ รวมทั้งการควบคุมและกำหนดทิศทางของมันได้ด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสำเร็จลงได้ก็ด้วยกรรมวิธีทางเทคนิควิทยาเท่านั้น ประสิทธิภาพของเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีอยู่แตกต่างกันในสังคมต่าง ๆ ทำให้ปริมาณการใช้พลังงาน การควบคุมและกำหนดทิศทางของพลังงานในสังคมต่าง ๆ แตกต่างกันไป

ในเรื่องนี้ไวต์ได้เสนอให้พิจารณาถึงองค์ประกอบที่สำคัญสามประการที่มีอยู่ในแต่ละวัฒนธรรม นั่นคือ 1) ปริมาณของพลังงานที่แต่ละคนสามารถนำเอามาใช้ประโยชน์ได้ในแต่ละปี 2) ประสิทธิภาพของเครื่องมือทางเทคนิควิทยาซึ่งใช้ในการแสวงหาพลังงานมาใช้ประโยชน์และ 3) ปริมาณของความต้องการบริโภคสินค้าและบริการของมนุษย์ ถ้าเราจะถือเสียว่า สิ่งแวดล้อมธรรมชาติจะอยู่ที่หรือมีการเปลี่ยนแปลงแต่เพียงเล็กน้อยแล้ว เราก็จะพบว่าอัตราพัฒนาการวัฒนธรรมของแต่ละสังคมซึ่งวัดจากความต้องการบริโภคสินค้าและบริการของมนุษย์แต่ละคนจะ

ถูกกำหนดโดยปริมาณของพลังงานที่แต่ละคนสามารถนำมาใช้ได้ และประสิทธิภาพของเครื่องมือทางเทคนิควิทยาที่จัดนำเอาพลังงานมาใช้ เขียนเป็นสูตรได้ ดังนี้

$$E \times T \longrightarrow C$$

E = จำนวนของพลังงานที่แต่ละคนสามารถนำมาใช้ได้ในแต่ละปี

T = ประสิทธิภาพของเครื่องมือที่นำเอาพลังงานมาใช้ (Efficiency of Tools)

C = ระดับพัฒนาการทางวัฒนธรรม (Degree of Cultural Development)

สูตรข้างบนนี้ ไวต์เรียกว่า "กฎพื้นฐานของวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม" (Basic Law of Cultural Evolution)

แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมภายในประเทศ

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีอยู่คู่กับมนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ ทุกชาติ ทุกศาสนา วัฒนธรรม คือ สิ่งที่ทุกคนจะต้องเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อจะได้สามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นได้ มนุษย์เป็นผู้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมา มีการเรียนรู้สืบทอดกันเป็นรุ่น ๆ และในเวลาเดียวกันมนุษย์ก็สามารถเป็นผู้ที่เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมดังกล่าวได้ วัฒนธรรมหนึ่ง ๆ จะมีการเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา เป็นภาพลักษณะของการเคลื่อนไหว ไม่เคยหยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงช้าหรือเร็วแตกต่างกันออกไปตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามา สุพัตรา สุภาพ (2542, หน้า 38) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ หรือปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ณรงค์ เสียงประชา (2541, หน้า 11 – 12) ได้จำแนกสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมซึ่งสรุปได้ ดังนี้

1. เนื่องจากการทำนุบำรุง ส่งเสริมวัฒนธรรม เพื่อให้สังคมของตนเจริญงอกงามขึ้น มีการคิดค้นวัฒนธรรมใหม่ ๆ มีการปรับปรุงดัดแปลงวัฒนธรรมเดิมให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

2. การเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ เช่น สภาพดินฟ้าอากาศ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเสื่อมคุณภาพของเนื้อดิน ความแห้งแล้ง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์ผลิตสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาเพื่อควบคุมการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

2. การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด มีเชาว์ปัญญาสูง เป็นทาสของความนึกคิดของตนเองตลอดเวลา และความนึกคิดนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ จำเป็นต้องหาสิ่งตอบสนองความต้องการของตนเพิ่มขึ้นโดยลำดับ

4. การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม สังคมมนุษย์ย่อมไม่หยุดนิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ตลอดเวลา เช่น ประชากรเพิ่มมากขึ้น มีการแข่งขันสูง ตลอดจนการขัดแย้งระหว่างชนชั้นเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น มนุษย์จึงหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหาที่ยากดังกล่าว

5. การแลกเปลี่ยนยับยั้งวัฒนธรรม มนุษย์ในสังคมต่าง ๆ มีการติดต่อสื่อสารอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันนี้ การคมนาคมติดต่อถึงกันเป็นไปอย่างรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนยับยั้งทางวัฒนธรรมจึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง

6. วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้จากพัฒนาการของความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สังคมสร้างขึ้นเองหรือจับเอาจากสังคมอื่นมาใช้ เช่น จากการที่ผู้คนมีความรู้มากขึ้น ทำให้เปลี่ยนทัศนคติและความเชื่อเดิม

7. วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากความประสงค์ของผู้มีอำนาจทางสังคมที่ต้องการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

8. เนื่องจากการมองเห็นประโยชน์และความจำเป็นของสิ่งนั้น ๆ ทำให้ผู้คนรับเอาวัฒนธรรมนั้น ๆ มาใช้ในการดำเนินชีวิต

ศิริลักษณ์ ตนะวิไชย (2534, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ของภาคเหนือตอนบนกับการดำเนินงานการศึกษาจากระบบ การศึกษาพื้นที่ภาคเหนือตอนบน พบว่า เป็นสังคมเกษตรกรรม มีวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของประชาชนที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่น ๆ ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศ กระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการศึกษาในพื้นที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาส่วนหนึ่งจะเป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงภายในระบบการศึกษาเองก็ส่งผลกระทบต่อทิศทางและการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นด้วย

ยศ สันตสมบัติ (2540, หน้า 11 – 13) จากการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลก นักมานุษยวิทยาได้สรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 6 ประการด้วยกัน คือ

1. วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (Shared Ideas) และค่านิยมทางสังคมซึ่งเป็น

ตัวกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรม คนในวัฒนธรรมเดียวกันจะสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของผู้อื่นในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ ซึ่งทำให้พฤติกรรมของเขามีความสอดคล้องต้องกันกับผู้อื่น เช่น ค่านิยมอย่างหนึ่งในสังคมไทย คือ การเคารพนับถือผู้ใหญ่เมื่อเด็กพบผู้ใหญ่ที่ตนรู้จัก เด็กทราบดีว่าตนควรยกมือไหว้เพื่อทักทายและแสดงความเคารพ ขณะเดียวกันผู้ใหญ่ก็สามารถคาดคะเนได้ว่า เด็กไหว้ตนและตนควรจะรับไหว้

2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ (Culture is Learned) ที่ละเล็กทีละน้อยจากการเกิดและเติบโตมาในสังคมหนึ่ง วัฒนธรรมเปรียบเสมือน “มรดกทางสังคม” ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมหรือกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ซึ่งรวมทั้งการอบรมสั่งสอนของพ่อแม่ ครูอาจารย์ และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้รับการสะสมมาจากการเป็นสมาชิกสังคม จากกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมนี้ มนุษย์สามารถเข้าใจได้ว่าตนควรมีพฤติกรรมเช่นไรในสถานการณ์ต่าง ๆ พฤติกรรมเช่นไรที่คนยอมรับว่าดีงามและถูกต้อง มนุษย์จะรับเอาทัศนคติ ค่านิยมและความเชื่อที่สังคมยอมรับมาเป็นของตน

3. วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) พฤติกรรมของมนุษย์มีต้นกำเนิดมาจากการใช้สัญลักษณ์ ชีวิตประจำวันของเราเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเงินตรา สัญลักษณ์ไฟจราจร หรือสัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น สัญลักษณ์สำคัญที่มนุษย์ใช้ก็คือ ภาษา ซึ่งเป็นเครื่องมือสื่อความหมายระหว่างกันและกัน นอกจากนั้น ภาษาและระบบสัญลักษณ์อื่น ๆ ยังช่วยให้มนุษย์สามารถเก็บรวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติอย่างเป็นระบบและสามารถถ่ายทอดความรู้นั้นไปยังคนรุ่นหลังต่อไป

4. วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา ในลักษณะนี้วัฒนธรรมมีหน้าที่สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เช่น สอนให้มนุษย์รู้จักหาอาหารอย่างมีประสิทธิภาพ วางกฎเกณฑ์ให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนเพื่อให้สังคมทำงานไปได้อย่างมีระบบ นอกจากนั้น วัฒนธรรมยังช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม เป็นพื้นฐานของการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีเพื่อความเจริญและความอยู่รอดของมนุษย์

5. วัฒนธรรม คือ กระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ตัวอย่างเช่น มนุษย์ทุกแห่งหนทั่วโลกพยายามกำหนดนิยามความหมายของชีวิต และกระบวนการกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตอาจจะออกมาในรูปของความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม เทพปกรณัม จักรวาลวิทยา ฯลฯ เมื่อมนุษย์ในสังคมแห่งหนึ่งพยายามกำหนดนิยามความหมายของอำนาจ กระบวนการกำหนดความหมายดังกล่าวก็ย่อมกลายมาเป็นการสร้าง “แนวความคิด” พื้นฐานของระบบการเมืองการปกครองของสังคมนั้น

6. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีสาเหตุหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงอาจเป็นผลมาจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ความคิดและค่านิยมที่มาจากวัฒนธรรมอื่นและ มีอิทธิพลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับในวัฒนธรรมของเรา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมยังอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีซึ่งเป็นการพยายามของมนุษย์ในการควบคุมธรรมชาติและใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อเทคโนโลยีทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไป

วัฒนธรรมก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย หากเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเกินไปจนกระทั่งวัฒนธรรมและประเพณีปฏิบัติไม่อาจเปลี่ยนแปลงตามได้ทัน ก็อาจส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า "ความล้าหลังทางวัฒนธรรม" (Culture Lag) และทำให้มนุษย์ในสังคมนั้นเกิดความรู้สึกแปลกแยก (Alienation) หรืออาจมีผลกระทบรุนแรงถึงขั้นทำให้วัฒนธรรมเกิดการแตกแยกสลายไป ดังกรณีของชนเผ่าเยอร์ โยรอนต์ (Yir Yoront) ในทวีปออสเตรเลีย

ชาวเยอร์ โยรอนต์เป็นชาวพื้นเมืองกลุ่มหนึ่ง มีถิ่นพำนักอาศัยอยู่ในทวีปออสเตรเลียมาหลายชั่วอายุคน ในวัฒนธรรมของชนกลุ่มนี้ ขวานหินเป็นเครื่องมือการผลิตที่สำคัญที่สุด ขวานหินเป็นเครื่องมือในการหาอาหาร ล่าสัตว์ และในการกิจประจำวันแทบทุกด้าน หินที่นำมาใช้ทำขวานเป็นสิ่งหายาก และชาวเยอร์ โยรอนต์ ได้มาด้วยการค้าขายแลกเปลี่ยนกับชนเผ่าอื่นที่อยู่ไกลออกไป ขวานหินจึงมีจำนวนจำกัดและเป็นกรรมสิทธิ์ของพ่อหรือผู้สูงอายุผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวเท่านั้น เมื่อผู้หญิงและเด็กต้องการใช้ขวานหินในการทำงานประการใด ก็จำเป็นต้องขออนุญาตจากสามีหรือพ่อเสียก่อน ขวานหินจึงเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของอำนาจในวัฒนธรรมนี้ นอกจากนั้น เทพนิยายและคติพื้นบ้านของชนกลุ่มนี้ยังได้เล่าขานและสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของขวานหิน ซึ่งเป็นแกนกลางของระบบความเชื่อและความสัมพันธ์ทางสังคม

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 คณะมิชชันนารีชาวยุโรปได้เดินทางไปเผยแพร่ศาสนาในทวีปออสเตรเลียและเริ่มมีการติดต่อกับชาวเยอร์ โยรอนต์ ในเวลาต่อมา ด้วยเจตนาดีที่ต้องการเห็นชนกลุ่มนี้มีสภาพความเป็นอยู่ดีขึ้น สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นและมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการผลิต มิชชันนารีเหล่านี้จึงได้ส่งขวานเหล็กจำนวนหนึ่งจากยุโรปและทำการแจกจ่ายให้กับชาวเยอร์ โยรอนต์ หลังจากนั้นไม่นานขวานหินได้เสื่อมคุณค่าและหมดความหมายลงอย่างรวดเร็วฉับพลัน อำนาจของหัวหน้าครอบครัวก็เริ่มเสื่อมลง เพราะผู้หญิงและเด็กมีขวานเหล็กเป็นของตนเอง และไม่จำเป็นต้องขออนุญาตจากสามีหรือพ่อเวลาต้องการใช้ ขวาน ความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มเฉื่อยชาและตึงเครียด ความเชื่อและค่านิยมทางสังคมก็เริ่มเสื่อมทรามลงอย่างรวดเร็ว การติดต่อกับค้าขายแลกเปลี่ยน กับชนเผ่าอื่นก็ลดน้อยลงและแทบไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป เพราะชาวเยอร์ โยรอนต์ มีขวานเหล็กคุณภาพดีกว่าใช้อย่างเหลือเฟือ

การที่ขวานเหล็กมาแทนขวานหินอย่างรวดเร็ว ทำให้ชาวเยอร์ โยรอนต์ เกิดความสับสนเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ทางสังคมของตนเองซึ่งแต่เดิมเคยกำหนดโดยโครงสร้างของสังคม และรองรับโดยความเชื่อและประเพณีปฏิบัติ หากแต่เมื่อขวานเหล็กคุณภาพดีจากภายนอกหลั่งไหลเข้ามาอย่างฉับพลัน กฎเกณฑ์และมาตรฐานของพฤติกรรมกลับหมดความหมายลง ยังผลให้ชาวเยอร์ โยรอนต์ ไม่สามารถคาดคะเนพฤติกรรมของสมาชิกสังคมคนอื่น ๆ ได้ในที่สุดวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคมของชาวเยอร์ โยรอนต์ ก็แตกแยกสลายไปเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนนอกซึ่งไม่เข้าใจ

กลไกการทำงานของวัฒนธรรม ในบางครั้ง การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วฉับพลัน จะนำมาซึ่งผลเสียมากกว่าผลดี

พิทยา พิณสาร (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ของชุมชนชาวเขา พบว่า ในปัจจุบันวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวเขาเผ่ามูเซอแดงได้เปลี่ยนแปลง ไป เพราะมีการผสมผสานทางวัฒนธรรม การยืมวัฒนธรรมการแต่งกายของคนพื้นราบเข้ามาใช้ใน ชีวิตประจำวัน เงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้เกิดรูปแบบการเปลี่ยนแปลง คือ ค่านิยมของคนในชุมชนและ สภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการอพยพ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการสร้างบ้านเรือน ของชาวเขาเผ่ามูเซอแดง เงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากเดิมเล็กน้อย คือ ความยากจน ส่วนคนที่มีฐานะดีมีแนวโน้มที่จะปลูกบ้านแบบคนพื้นราบ การเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมการบริโภคของชาวเขาเผ่ามูเซอแดง เงื่อนไขสำคัญ ได้แก่ จำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

สุริชัย หวันแก้ว (2551, หน้า 162 – 163) ได้กล่าวว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ เช่น บางคนเชื่อว่าภูมิอากาศอบอุ่นทำให้ สังคมพัฒนาอุตสาหกรรมได้สำเร็จ นักเขียนทางวิทยาศาสตร์บางคนอ้างว่าการโคจรของดวงดาว เช่น ดาวหางฮัลเลย์มีผลต่อสังคมมนุษย์ หรือบางคนก็มุ่งแสดงว่า การเกิดจุดดับในดวงอาทิตย์มีผล ต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน เป็นต้น ความคิดดังกล่าวเช่นข้างต้นเคยเป็นที่นิยมอยู่บ้าง แต่เนื่องจากขาดประจักษ์หลักฐานที่คงเส้นคงวา ในทางวิชาการจึงมิได้ยึดถือกันอีกต่อไป
2. ปัจจัยทางชีววิทยาซึ่งรวมความถึง การถ่ายทอดทางพันธุกรรมของความสามารถ ทางปัญญา เช่น การกล่าวถึงบทบาทของกลุ่มเชื้อชาติบางชาติในการสร้างอารยธรรมของมนุษย์ ความเหนือกว่าและความด้อยกว่าของลักษณะทางชีววิทยาที่มีผลต่อความสามารถของสังคมใน การเปลี่ยนแปลง เช่น ความเชื่อว่าเผ่าอารยันมีความสามารถที่สุด ฯลฯ ปัจจุบันในทางวิชาการ ความสนใจต่อบัจจัยนี้แทบจะหมดความหมายไปแล้ว เพราะไม่มีพื้นฐานวิทยาศาสตร์ แต่บางครั้งก็มีความเชื่อแบบนี้แสดงออกมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายของบางประเทศ เช่น นโยบายการปกครอง กีดกันแบ่งแยกผิวของรัฐบาลผิวขาวแห่งประเทศแอฟริกาใต้ นโยบายส่งเสริมการมีบุตรในหมู่ ปัญญาชน แต่คุมกำเนิดในหมู่ประชากรระดับการศึกษาต่ำของรัฐบาล สิงคโปร์ของ นายลีควนยู เป็นต้น
3. ปัจจัยทางการเมืองและการทหาร การศึกษาประวัติศาสตร์บางสำนักที่ผ่านมา มักจะเน้นบทบาทของสงคราม การพิชิต บางทีก็เน้นการเปลี่ยนแปลงของสังคมว่าเกิดจากบทบาท ของมหาบุรุษและผู้นำ การพิจารณาเช่นนี้มีจุดอ่อนมากเพราะถือเสมือนว่าสังคมสูญญากาศที่พลั้ง